

KETTERS EN PAPISTEN IN HET KORTRIJKSE STADSBESTUUR (1561-1580)

1

Johan Decavele

Op het Gentse Sint-Veerleplein, in de schaduw van het Gravensteen, werd op 19 februari 1574 ene Willem vanden Ameye aan de galg opgehangen. Ruim een maand later, 26 maart 1574, werd op een schavot bij de pilaren van het Gravensteen de genaamde Jan Haesbyt gehalsrecht. De stadschroniqueur Jan van de Vivere verhaalt hoe de beul van Gent daartoe een nieuwsoortig executie-instrument uittestte: de terdoodveroordeelde zat in een “dronckaerts stoel, gheheel nieuwe”. Maar door de slag van het beulzwaard brak het meubel in stukken, zodat het onthoofde lichaam in vrije val ten gronde tuimelde. Van de Vivere achtte het voorval curieus genoeg om het in zijn Gentse stadskroniek op te nemen², maar hij weet niets te vertellen over de persoon zelf noch over de reden van diens doodvonnis.

Ongewild tragiek en vaudeville tegelijk, was deze tweede terechtstelling het voorlopige eindpunt van een reeks vetes binnen de magistratuur van Kortrijk, waarin dramatische en groteske kanten jarenlang even onontwarbaar door elkaar hadden gelopen. Inzet voor de enen, dekmantel voor anderen, was de aan te nemen houding tegenover het opkomende protestantisme. De beide heren die in Gent in 1574 zo jammerlijk aan hun einde kwamen waren zelf overheidspersonen uit Kortrijk. Vanden Ameye was er zestien jaar lang cipier geweest. Haesbyt, 44 jaar oud, had een opmerkelijke carrière van ongeveer twintig jaar bij de overheid doorlopen, het laatst als koninklijk ontvanger van de confiscaties in het Kwartier van Kortrijk. Na eerst passieve getuigen te zijn geweest van felle spanningen in het stadsbestuur inzake de kettervervolging, hadden ze zich op de duur laten overhalen om er zelf een actieve, maar voor hen uiteindelijk noodlottige rol in te spelen.

De beschikbare gegevens hebben betrekking op de periode lopend “van dat d’heresie te Curtrycke ghecommen es”, d.i. ca. 1550, tot aan de erkenning van het calvinisme als officiële stadsgodsdienst in de jaren 1578-1579 en de val van

---

1 Gebruikte afkortingen:

ARA = Algemeen Rijksarchief Brussel

RAB = Rijksarchief Brugge

RAG = Rijksarchief Gent

RAK = Rijksarchief Kortrijk

SAG = Stadsarchief Gent

SAK = Stadsarchief Kortrijk

2 Jan VAN DE VIVERE, *Chronycke van Ghent*, ed. F. DE POTTER, Gent 1865, p. 268.

Kortrijk in 1580. In de decennia-lang aanslepende 'affaire' werden goed klinkende namen van een aanzienlijk deel der stedelijke elite van kleine adel en hoge burgerij genoemd: Van Damme, Nootbaert, De Crytsche, De Boosere, Haesbyt, De Roo, Pollet, Quackelbeen, Handtsaeme, Ver Caempt, De Tollenaere, Eelbo, De Warigny, Bulteel, Van Saeseghem, Van Ommeslaeghe, Parmentier, Van Coppenhole, en niet te vergeten de roemruchte inquisiteur Pieter Titelmans en de gedreven pastoor van Sint-Maarten, Jacob Tsantele.

Alles had gedraaid rond echte of vermeende ketterij, meer in het bijzonder de houding die het stadsbestuur diende aan te nemen in de vervolging van protestanten. Voor een goed begrip dienen de gebeurtenissen voortdurend geprojecteerd te worden tegen de achtergrond van het wettelijke kader en de wisselende politiek-religieuze situatie van die tijd: het 'Bloedplakkaat' van Keizer Karel V van 25 september 1550, waardoor voortaan elke uiting van ketterij met de dood diende te worden bestraft; de rusteloze activiteit van de geduchte inquisiteur Pieter Titelmans sinds datzelfde jaar; de 'moderatie' van de plakkat en de Beeldenstorm van 1566; de repressie door Alva's Raad van Beroerten in 1567-1573; de overname van de macht door de aanhangers van het calvinistische Gent in 1578; de rekatholisering van Kortrijk na de verovering door de Malcontenten in 1580.

De uitzonderlijke - tot op heden vrijwel onbekende - informatie over de Kortrijkse situatie leert ons weliswaar niet bijzonder veel over de echte religieuze gezindheid, maar biedt des te meer inzicht in de mentaliteit en de clanvorming bij de 'upper ten' van een middelgrote Vlaamse stad in deze turbulente jaren. Alleszins biedt ze stof genoeg voor een concretiserend geschiedverhaal dat, veel meer dan veralgemenende maatschappelijke verklaringsmodellen, het volle pond geeft aan de complexiteit van de politiek-religieuze situatie van die tijd.

Het incident van 1561

De bekende Jacob Tsantele, sinds 1556 pastoor van de Kortrijkse Sint-Maartenskerk³, had in 1561 voor het eerste de knuppel in het hoenderhok gegooid.

---

3 Over hem: G. JANSSENS, 'Tsantele, Jacob', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, VIII, Brussel 1979, kol. 784-788. Hij was pastoor van de zuidportie van de Sint-Maartenskerk van 1556 tot 1576, vanaf 1580 deken van de Onze-Lieve-Vrouwekerk.

4 Namelijk Absolon van Tombe uit Kortrijk en Willem van Havekerke uit Gullegem, allebei terechtgesteld op 20 november 1561 op de Grote Markt te Kortrijk. A.L.E. VERHEYDEN, *Le Martyrologe courtraisien et le Martyrologe bruxellois*, Vilvoorde 1950, p. 35.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

Aanleiding was de arrestatie van twee doopsgezinden in de herfst van dat jaar⁴. Hoogbaljuw François Schoutheete, heer van Erpe⁵, kreeg in november van de Kortrijkse schepenen⁶ opdracht pastoor Tsantele in de vergadering van hun college uit te nodigen voor het voeren van een dispuut met de arrestanten, teneinde te pogen ze alsnog van hun dwalingen af te brengen. De pastoor maakte evenwel zijn instemming afhankelijk van het wraken van enkele door hemzelf aan te wijzen schepenen. Was het voltallige college wél aanwezig bij de confrontatie, dan wenste hij zich te beperken tot het stellen van enkele formele vragen aan de verdachten en, in geval hun antwoorden strijdig waren met de katholieke leer, ze in naam van de Kerk tot kettters te verklaren, zonder meer. Hij zou zich in dat geval onthouden van een echt twistgesprek, aangezien er volgens hem sommige leden van de wet waren die uit de door de arrestanten aangevoerde bewijsvoering “meer quaets zouden moghen grypen, ende argumenten van de herdoopers leeren, dan duecht”. Hij kreeg zijn zin: het dispuut greep plaats uitsluitend in aanwezigheid van “goede ende catholicque scepenen, zonder suspicie van smette”⁷. Maar het gebeurde lokte verontwaardigde protesten uit van de kant van de gewraakte wethouders.

Het incident kwam Karel de l’Espinoy en Jacob Hessele⁸, raadsheren in de Raad van Vlaanderen te Gent, ter ore, die op dat ogenblik een onderzoek aan het doen waren te Mesen en Belle (Bailleul) in het Vlaamse Westkwartier tijdens de dagen

---

5 Hoogbaljuw van Kortrijk van 1560 tot zijn arrestatie door de Gentenaars in februari 1578. Ch. MUSSELY, *Inventaire des archives de la ville de Courtrai*, I, Kortrijk 1854, p. 26.

6 In het schepenjaar 1561-1562 bestond het college uit: Pieter van der Gracht, voorschepen, Joost van den Berghe, Lowys de Muelenaere, Thomas Nootebaert, Jan Tytgat, Wouter Waye, Jan de Crytsche, Jacob van den Bogaerde, Alaert de Boosere, Jan Vlerick en Jan Seynave, schepenen. Ch. MUSSELY, *Inventaire*, p. 48 - waaruit tevens alle hierna volgende gegevens betreffende het schepenschap van diverse personen werden gehaald.

7 Uit latere gegevens weten we dat van de schepenen van 1561-1562 onder meer de volgende in elk geval overtuigde katholieken waren en bleven: Wouter Waye, Jan de Crytsche, Joost vanden Berghe en Lowys de Muelenaere. Th. SEVENS, *Handvesten rakende de Wederdoopers en de Calvinisten der XVIde eeuw in de voormalige kastelnij van Kortrijk*, Kortrijk s.d., p. 49-57.

8 Over hen en over hun rol in de bestrijding van de ketterij: P. VANPETEGHEM, *De Raad van Vlaanderen en staatsvorming onder Karel V (1515-1555)*, Nijmegen 1990, p. 309-311, 360-363. Hessele stond sinds zijn aandeel in het proces tegen de protestant Oste vande Kathelyne te Gent in 1555 bekend als specialist in de kettervervolging. Hij was later lid van Alva’s Raad van Beroerten. Op last van de heer van Ryhove, voorman van het Gentse calvinistische bewind, werd hij, als macabere prelude op een militaire expeditie naar Kortrijk op 4 oktober 1578, gruwelijk vermoord te Maalte, even buiten Gent.

9 J. DECAVELE, *De dageraad van de reformatie in Vlaanderen (1520-1565)*, I, Brussel 1975, p. 39-41, 415-416.

van hevige beroering die daar door de protestanten was uitgelokt⁹. Op terugtocht naar Gent kwamen de raadsheren op 21 december 1561 informaties inwinnen te Kortrijk. Pastoor Tsantele, als eerste aan de tand gevoeld, bevestigde de feiten die zich ruim een maand tevoren hadden afgespeeld in het schepenhuis¹⁰. Vrijmoedig somde hij een aantal voorvallen op die in zijn ogen het Kortrijkse schepencollege in het algemeen verdacht maakten en hem in het bijzonder danig hadden doen twijfelen aan de orthodoxie van tenminste twee wethouders en de stadsontvanger.

Eerst en vooral noemde hij schepen Thomas Nootebaert, een vooraanstaand koopman van hoog aanzien¹¹. Tot twee keer toe had hij hem in de afgelopen maanden kritiek horen uiten op het doden van ketters, één keer in het huis van messire Thomas de Voghele en weer eens ten huize van de luitenant van de hoogbaljuw, toen er daar sprake was van een terechtstelling die 's anderendaags zou plaatshebben. Telkens had de schepen de pastoor van Sint-Maarten terzijde genomen en hem gevraagd "waer dat hy, ofte de zyne, zouden connen fonderen, dat men yemant om zyn gheloove behoorde te justiciëren", waarbij hij het had over de "sacramentarissen" (=gereformeerden/calvinisten) en wijselijk zweeg over de alom gebrandmerkte anabaptisten. Tsantele was zo verbouwereerd dat hij over het gebeurde overleg had gepleegd met zijn collega-pastoor Cornelius Jansenius (de latere eerste bisschop van Gent¹²), maar deze laatste had zich, na zijn vertrek naar Leuven, niet verder meer met het voorval ingelaten. Schepen Nootebaert, zo ging Tsantele verder, is sinds ettelijke jaren berucht als begunstiger

---

10 Het verslag van de ondervraging van Jacob Tsantele in: V. GAILLARD, *Archives du Conseil de Flandre, ou recueil de documents inédits relatifs à l'histoire politique, judiciaire, artistique et littéraire*, Gent 1856, p. 252-256.

11 Nootebaert was schepen van Kortrijk in 1557, 1561, 1571, 1574, 1575, 1577 en tijdens de calvinistische republiek. Gerekend naar zijn bezittingen behoorde hij tot de absolute top van Kortrijk. M. BACKHOUSE, 'Peiling naar de sociale status van de Kortrijkse Hervormden (1566-1585)', in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 89 (1976), p. 410.

12 Over hem zie J. ROEGIERS, 'Cornelius Jansenius', in: M. CLOET (red.), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent 1991, p. 35-40. Over het pastoorschap van Jansenius te Kortrijk: A. JOLY-GOETHALS, 'Corneille Jansens, curé de Saint-Martin à Courtrai', in: *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, n.r. XIII (1934), p. 233-247.

13 Voor zijn carrière in de schepenbank was Nootebaert in 1555 luitenant geweest van de toenmalige hoogbaljuw van Kortrijk, Jan van der Vichte, heer van Nieuwenhove. De hoogbaljuw was de oom van Anna d'Hollain, gehuwd met de Gentse drukker Gillis vander Erven. Ook nadat Anna samen met haar man ca. 1550 om godsdienstige redenen zich in Londen had gevestigd, kwam ze volgens haar broer Filips van Wissekerke in de jaren 50 nog herhaaldelijk op bezoek ten huize van de Kortrijkse hoogbaljuw. (J. DECAVELE, 'Enkele gegevens betreffende de relaties tussen het drukkerscentrum Emden en het gebied Gent-Oudenaarde tijdens het Wonderjaar', in *Liber Amicorum Dr. J. Scheerder*, Leuven 1987, p. 20). Heeft ook Nootebaert daar kennis gemaakt met de nieuwe religie?

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

van de kettters, "selfs van dat d'heresie te Curtrycke ghecommen es"¹³. Hij is wel te biecht geweest, maar gaat zeer zelden naar de kerk. Er was destijds veel te doen geweest rond het huwelijk van zijn dochter met Jacques de Crytsche, zoon van schepen Jan de Crytsche. Diens vrienden hadden de bruiloft doen uitstellen wegens de kwade faam van vader en dochter Nootebaert. Van Jacques de Loof, zwager van Jacques de Crytsche, had Tsantele gehoord dat moeder De Crytsche zich erg opgewonden had over de onkerkelijkheid van haar schoondochter; maar op haar vele pramen had ze van het meisje slechts als antwoord gekregen: "wat sal ick uute sermoenen van Mr. Jacob (=Tsantele) hebben?"

Een tweede naam was deze van schepen Alaert de Boosere. Alhoewel hij kerkelijk was en te biecht ging, werd hij niet alleen door de pastoor maar ook gemeenlijk in Kortrijk sinds lange tijd als verdacht beschouwd. Eén van zijn dochters die omwille van haar doopsgezinde overtuiging ruim drie jaar geleden gevlucht was kwam nog regelmatig bij hem thuis. Blijkens allerhande uitlatingen stak De Booseres vrouw haar sympathie voor de overtuiging van haar dochter veel minder weg dan de schepen zelf. Verder was er nog Alaert de Booseres nicht, Calleken Bins, die om religieuze redenen ook al gevlucht was uit Kortrijk, maar nog geregeld bij hem op bezoek kwam. Allemaal redenen waarom Tsantele "den meestendeel van huerlieder bestansele over suspect" hield.

Vervolgens werd stadsontvanger en voormalig schepen¹⁴ Matthias de Warigny¹⁵ genoemd. Hij had zich volgens Tsantele zowel bij hemzelf als bij collega-pastoor Cornelius Jansensus dikwijls voorgedaan als iemand die klaarheid zocht in zijn geloof, "want men altemets wel twijffelt". Hij deed daarbij provocerende uitspraken, "gheheel hereticque wesende". Eens, tijdens een gemeenschappelijke rit te paard, werd het thema 'dopers' aangesnedend, waarop De Warigny bij wijze van vergelijking had gezegd "dat de calvenisten nyet so quaet en waeren". Toen een andere keer iemand op straat bij het voorbijkomen van het heilig Sacrament zei: "Daer compt ons Heere", ontlokte de reactie van een meisje dat Hij toch enkel in de hemel is, bij Matthias de Warigny de opmerking: "Jae myn kindt, dat es wel gheseyt".

Tsantele hield de zwaarste beschuldigingen voor het eind van zijn verklaring. Naar hij vernomen had zou wethouder Nootebaert op het schepenhuis eens fel

---

14 Namelijk in 1557, samen met o.m. Thomas Nootebaert en Nicolas de Veel. Het was in datzelfde jaar dat Antoine de Veel, een rijke grootgrondbezitter, na zijn arrestatie door Pieter Titelmans te Kortrijk zijn dwalingen afzwoer, en vervolgens naar Frankfurt vluchtte. Nicolas de Veel verdwijnt vanaf 1557 uit de Kortrijkse schepenbank. J. DECAVELE, *De dageraad*, p. 499.

15 In de transcriptie van Gaillard (cf. noot 10) verkeerd gelezen als "Wervy". Zie RAG, *Raad van Vlaanderen*, 720, fol. 3v°. In J. DECAVELE, *De dageraad*, p. 480, hebben wij hem bij vergissing "Thomas" de Warigny genoemd.

16 Over hem: J. VAN DE WIELE, "Titelman(s), Pieter", in: *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 9, Brussel 1981, kol. 753-763.

zijn uitgevaren tegen de inquisiteur Pieter Titelmans¹⁶; hij zou hem onder meer openlijk in het gezicht geslingerd hebben dat hij een vervolger was van onschuldig bloed. De inquisiteur had niet gereageerd, en uit zijn stilzwijgen hadden de omstaanders geconcludeerd dat Nootebaert wel met recht moest hebben gesproken. Tsantele verwonderde er zich over - naar zijn zeggen samen met vele anderen - dat Titelmans ook later het zware incident blauw-blauw gelaten had. Er waren volgens de pastoor trouwens nog meer tekenen geweest dat de magistraat inzake kettervervolging het liefst vanal zijn handen in onschuld wou wassen. Zoals gebruikelijk leverde Titelmans personen die door zijn inquisitierechtbank tot hardnekkige kettters waren verklaard en dienvolgens uit de schoot van de Kerk gestoten, telkens over aan de wereldlijke macht, die als enige het zwaard van justitie bezat. Zijn vonnis bevatte aan het eind, pro forma, bijna steeds het verzoek aan de wereldlijke hand om in het bepalen van de strafmaat barmhartigheid te tonen¹⁷, al wist hij maar al te goed dat de burgerlijke rechtbank geen andere keus bleef dan de wet toe te passen en bijgevolg een doodvonnis uit te spreken. In naam van het voltallige college zou voorschepen messire Pieter van der Gracht aan de griffier opdracht hebben gegeven uit het vonnis van de inquisiteur de laatste zin - die als hypocriet werd beschouwd - te schrappen. Er werd bovendien beslist dat in de eigen doodvonnissen van de schepenbank tegen protestanten de formule "wysen gheëxecuteert te worden metten viere" voortaan zou vervangen worden door "ghevallen in de placcaten, ende naervolghende den zelve gheëxecuteert te zyne"¹⁸. Door zulke verwijzing naar de wet ontsnapte de Kortrijkse vierschaar, althans formeel, aan de eigen verantwoordelijkheid voor de veroordeling tot de vuurdood van een ketter. De schepenen, die al voldoende hadden laten blijken "dat zy zonder de placcaten zwarichede maken zouden, omme het gheloove yemant t' executeerene", wisten volgens Jacob Tsantele aldus hun geweten te sussen.

Er zat flink wat dynamiet in de verklaringen van de pastoor van Sint-Maarten. Maar het hele geval liep op een sisser uit, of werd althans deskundig in de doofpot gestopt. Op 27 januari 1562 (n.s.) kwamen hoogbaljuw François Schoutheete en voorschepen Pieter van der Gracht in het hof van de Raad van Vlaanderen te Gent getuigen dat ze, na grondig onderzoek, werkelijk niets "metter waarheit" bewezen achtten. Ze hadden integendeel tijdens hun talrijke enquêtes en getuigenverhoren kunnen vaststellen dat Thomas Nootebaert, Alaert de Boosere en

---

17 Bijvoorbeeld in het vonnis tegen vijf anabaptisten te Gent van 17 februari 1560: "... ende laeten ulieden over inde weerlicke handt, de zelve nietmin zo verre in ons es biddende, duer de onfermerticheit Gods, dat zou haer vonnesse over ulieden zonder pericle des doots moderere...". SAG, reeks 214, *Bouc vanden Crime 1555-1561*, fol. 194v°.

18 Vanaf 1560 vermelden de Kortrijkse doodvonnissen tegen kettters inderdaad telkens uitdrukkelijk dat de uitspraak uitsluitend geschiedt uit hoofde van de verplichting voor de schepenbank om " tvoorseide bevel ende inhouden van de placcaeten" op te volgen. Cf. Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 15, 16.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

Matthias de Warigny eerlijke katholieke personen waren, die trouw ter kerke gingen en stipt vervulden hetgeen van goede christenen verwacht wordt. Waren er al eens onvertogen woorden gevallen over de aanpak van de kettervervolging in Kortrijk, dan was dat zonder twijfel onder invloed van drank geweest. Hoogbaljuw en voorschepen werden zonder verder aandringen naar huis gestuurd, enkel "met een vermaen van nerstich toesicht te nemene volghende de placaten vande Majesteyt upde ghone die van heresie zouden moghen gheïnfecteert ofte suspect wesen".

Niemand minder dan Pieter Titelmans zelf had tevoren al voor de anti-climax gezorgd. Op 10 januari 1562 (n.s.) verklaarde hij in de Raad van Vlaanderen zich volstrekt niets te kunnen herinneren van enig incident in het Kortrijkse schepenhuis. Betreffende de persoon van Thomas Nootebaert wou hij wel kwijt dat deze sinds vele jaren een bepaalde faam had in de stad, maar al onmiddellijk nadat hijzelf als inquisiteur zijn vaste intrek had genomen in Kortrijk (1559) was de schepen hem komen opzoeken met de dringende vraag toch alleszins geen geloof te hechten aan die kwade roep. Het is waar, zo gaf Titelmans toe, dat Nootebaert niet steeds ter kerke gaat, maar men bedenke dat hij het als zakenman erg druk heeft en dagelijks met kooplui omgaat. Verder wist hij niets kwaads te vertellen over Alaert de Boosere, tenzij dat hij een dochter had, Mayken, die tot de secte der anabaptisten behoorde, en dat hem van horen zeggen inderdaad bekend was dat ze soms in het ouderlijk huis te Kortrijk logeerde¹⁹. De steeds zo goed geïnformeerde inquisiteur moet nochtans wel beter hebben geweten. Uit Doornikse bronnen blijkt dat dochter Mayken de Boosere en haar echtgenoot Olivier de Roo omstreeks 1554 de volwassenendoop hadden ontvangen in het Kortrijkse. Na 1558 was Mayken één der meest vooraanstaande leden van de doperse kring te Doornik. Zij werd in deze stad op 18 september 1564 terechtgesteld²⁰.

De vergoelijkende woorden van Titelmans, een man die in heel Vlaanderen en ook ver daarbuiten geducht was om zijn rechtlijnigheid als inquisiteur, waren

---

19 De verslagen van de verhoren in het hof van de Raad van Vlaanderen zijn merkwaardig genoeg niet geregistreerd in de registers van de "secrete camere", maar bevinden zich tussen de "placcaten en ordonnantiën": RAG, *Raad van Vlaanderen*, nr. 720, fol. 3-4.

20 G. MOREAU, *Histoire du protestantisme à Tournai jusqu'à la veille de la Révolution des Pays-Bas*, Parijs 1962, p. 199-204. Tot vandaag wordt een peer die zij vlak voor haar terechtstelling aan haar vijfjarig zoontje zou hebben gegeven bewaard in de Verenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.

Een ander lid van de Kortrijkse familie De Roo, Johannes, wever van beroep, was sinds augustus 1571 lid van de Nederlandse Vluchtelingenkerk te Londen. Hij werd er diaken (1573), ouderling (1574) en uiteindelijk predikant (1580). Een beroeping in 1579 als predikant van Cassel sloeg hij af. Hij stierf te Londen in januari 1583. Zijn zoon Jacob studeerde op kosten van de Londense kerk te Leiden. A.J. JELSMA en O. BOERSMA, *Acta van het consistorie van de Nederlandse gemeente te Londen 1569-1585*, 's-Gravenhage 1993, p. XXVII.

bijgevolg wel zeer ongewoon. Was pastoor Jacob Tsantele dan een warhoofd die louter verzinself kwam opdissen? Er was het geval Mayken de Boosere, en ook elders hebben we uit diverse gegevens kunnen aantonen dat elk van de door hem genoemde magistratspersonen wel degelijk veel nauwere banden had met het protestantisme dan Titelmans wou toegeven²¹. Vele jaren tevoren, in 1553, had hij zelf hun voorgangers in de Kortrijkse schepenbank al eens duchtig aangepakt om hun laksheid in de kettervervolgning. Op een buitengewone vergadering van het college op 19 mei van dat jaar had de inquisiteur hen toegeroepen: "nerreghens (heb ik) ghemeente ende insetenen meer ofte zo grootelick ende van quade heresiën gheïnfecteert ghevonden (...) als hier"²². Vanuit zijn standpunt bekeken had hij toen niet eens ongelijk gehad. Uit de jaren 50, 60 en 70 van de 16de eeuw kennen we op z'n minst enkele honderden namen van ingezetenen van Kortrijk - een stad van zo'n 10 000 inwoners²³ - die naar het protestantisme en met name naar het anabaptisme zijn overgegaan²⁴. En toch werden er van de 32 terechtstellingen te Kortrijk in deze tijdspanne²⁵ slechts 9 voltrokken aan inwoners van de stad zelf. Zonder uitzondering waren deze laatste doodvonnissen telkens opnieuw voorwerp van grote onrust geweest, nu eens wegens de onwil van de Kortrijkse schepenbank om mee te werken aan de voortgang van de rechtspleging tegen eigen burgers²⁶, dan weer omwille van de zeer vijandige sfeer bij de stedelijke bevolking²⁷. Nog in juni 1560 had Titelmans bij landvoogdes Margaretha van Parma - weze het in nogal vage bewoordingen - zich erover beklaagd dat hij in Kortrijk weinig medewerking kreeg van de plaatselijke

21 J. DECAVELE, *De dageraad*, I, p. 478-482. Cf. ook M. BACKHOUSE, 'Korte schets van de socio-ekonomische en religieuze situatie in Kortrijk tijdens de XVIde eeuw (1500-1585)', in *De Leiegouw*, XVIII (1976), p. 426.

22 RAK, SAK, *Register van consultatiën*, fol. 21v^o-23.

23 N. MADDENS, 'Hoeveel inwoners telde het graafschap Vlaanderen op de vooravond van de opstand tegen Spanje?', in *Opstand en Pacificatie in de Lage Landen*, Gent 1976, p. 168.

24 179 namen van Kortrijkse nieuwgezinden uit de periode 1520-1565, 331 uit de periode 1566-1580. J. DECAVELE, *De dageraad*, I, p. 550 e.v.; II, p. 62-207; M. BACKHOUSE, 'Veroordeelde Kortrijkse protestanten uit de XVIe eeuw (1566-1585)', in *Handelingen van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, n.r., XLII (1975), p. 176-189.

25 33 volgens A.L.E. VERHEYDEN, *Le Martyrologe courtraisien*, p. 31-41. Wij tellen evenwel Laurens van Biesbrouck niet mee, een moordenaar, landloper en inbreker die we niet als slachtoffer van het protestantisme kunnen beschouwen: RAK, SAK, *Criminele proceduere*, fol. 62v^o.

26 Cf. de aanmaning van de Geheime Raad aan de schepenbank van Kortrijk in 1559 om niet langer meer te talmen met de berechting van vier gevangenen dopers: ARA, *Staat en Audiëntie*, 279, fol. 289

27 Tijdens de terechtstellingen moest de magistraat telkens bijzondere veiligheidsmaatregelen nemen om de gerechtsdieners te beschermen tegen de woede van de menigte: ARA, *Rekenkamers*, 13 823, rekening 1530-1553, fol. 26v^o-27 (1553); 13 825, rekening 1560-1562, fol. 28, 30 (1560), 42v^o (1561); 13 827, rekening 1566-1569, fol. 37-38v^o, 43-44v^o (1569).

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

baljuw en rechtbank, en haar bij die gelegenheid, ontmoedigd, gevraagd uit zijn functie van inquisiteur ontheven te worden²⁸. Maar tijdens de beroering rond het incident van 1561 heeft hij gezwegen. Daardoor, en mede wegens het feit dat de Raad van Vlaanderen de aangelegenheid wijselijk zonder gevolg klasseerde, zijn te Kortrijk de gemoederen weer tot rust gekomen.

Was pastoor Tsantele de gedoodverfde zondebok, dan heeft het er alle schijn van dat in de strijd voor een zachtere aanpak van de kettervervolging de magistraat zich nadien als de grote overwinnaar beschouwde: na de beide terechtstellingen van 20 november 1561 (die de aanleiding waren geweest van het incident) sprak zijn rechtbank tot na de troebelen van 1566 toe geen doodvonnissen meer uit tegen protestanten, hoewel uit de archieven van Titelmans ten overvloede blijkt dat in deze periode de anabaptistische activiteit te Kortrijk onverminderd doorging.

Uit dit alles mag dan toch worden geconcludeerd dat er sinds de beginnende jaren 60 in Kortrijkse magistraatskringen een toenemende afkeer was ontstaan van een al te rigiede aanpak van de kettervervolging, zeker daar waar het de eigen burgers betrof. Er kan bovendien geen twijfel over bestaan dat dit verzet bij enkelen ook te maken had met hun meer dan gewone persoonlijke belangstelling voor de nieuwe religie. Titelmans, die sinds 1559 metter woonst in Kortrijk gevestigd was (in 1564 verwierf hij er een prebende in het kapittel van de Onze-Lieve-Vrouwkerk), heeft zich, vermoedelijk uit opportunistische, bij deze situatie neergelegd. Van een compromisloos optreden tegen onwillige overheden, zoals hij in die jaren onder meer te Brugge²⁹, Gent³⁰ en Wervik³¹ deed, heeft hij zich te Kortrijk alleszins onthouden. We hebben er het raden naar wat hem ertoe dreef om zelfs pastoor Jacob Tsantele te desavoueren.

---

28 ARA, *Staat en Audiëntie*, 280, correspondentie 1560-1562, fol. 82-84, 5 juni 1560. De aanleiding was het feit dat Joos Goetghebuer uit Deinze, buitenpoorter van Kortrijk, bijna acht maanden nadat hij bij vonnis van Titelmans' inquisitierechtbank als "relaps" aan de wet van Kortrijk was overgedragen, nog steeds niet berecht was. Na Titelmans' klacht zou het nog eens bijna zes maanden duren vooraleer Goetghebuer gevonnist werd. A.L.E. VERHEYDEN, *Le Martyrologe courtraisien*, p. 34.

29 J. DECAVELE, *De dageraad*, p.173-190

30 J. VAN DE WIELE, 'De inquisitierechtbank van Pieter Titelmans in de zestiende eeuw in Vlaanderen', in *Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 97 (1982), p. 49.

31 J. DECAVELE, *Dé dageraad*, p. 493-495.

De naweeën van het 'Wonderjaar'

In 1566 is Kortrijk aan de Beeldenstorm ontsnapt³². Het was evenwel in de naweeën ervan dat de geruchtentrommel weer werd geroerd over echte of vermeende ketterij in de magistraat. Opnieuw was Jacob Tsantele van de partij. Hij had tijdens de beroerten een moedige rol gespeeld als verdediger van het oude geloof en had zichzelf dus blijkbaar tegenover de vernedering van Titelmans volkomen gerehabiliteerd³³. Geen wonder dat Jacob de Rore, de bekende doperse voorganger van Kortrijkse afkomst, in 1566 juist hem, als plaatselijke kampioen van de katholieke orthodoxie, had uitgedaagd om samen in het openbaar een dispuut te houden over geloofskwesties³⁴. Tsantele was het verder, die in 1570 in de Sint-Maartenskerk het grote sermoen hield ter gelegenheid van de publikatie van het door de hertog van Alva uitgevaardigde 'generaal par-

---

32 Hoogbaljuw François Schoutheete schreef op 1 september 1566 aan Margaretha van Parma: "iusques hores n'est avenue en ceste ville auchun désordre nij scandale éminent". Hij weet dat vooral aan de krachtdadige houding van hemzelf en van de kapitein van het kasteel, Ferdinand de la Barre, heer van Moeskroen, maar wees ook op de goede wil van de magistraat en "la plus part des notables". Egmont rapporteerde op 16 september 1566 uit Kortrijk aan de landvoogdes: "le nombre des Calvinistes y est petit, mais ij at grand nombre d'Anabaptistes", en hun aantal groeit nog "pour n'estre recherchez ny empeschez". H.A. ENNO VAN GELDER, *Correspondance française de Marguerite d'Autriche, duchesse de Parme, avec Philippe II*, II, Utrecht 1941, p. 405-406, 439. Kloppen deze rapporten met de waarheid? In 1571 werd Jean de La Chapelle, afkomstig uit Doornik, terechtgesteld omdat hij beelden had gebroken in een kerk te Kortrijk. G. MARNEF, *Antwerpen in Reformatietijd. Ondergronds Protestantisme in een internationale handelsmetropool, 1550-1577*, onuitgegeven doctoraal proefschrift, KUL Leuven 1991, II, p. 196. Hoezeer alleszins de godsdienstberoerten ook hier hun stempel hadden gedrukt op de stedelijke samenleving, moge blijken uit het spel van de Kortrijkse straatjeugd in de winter 1566-1567: voorzien van stokken, wimpels en standaarden, werden op de Grote Markt en aanpalende straten schijngevechten geleverd tussen twee groepen die zich "gues" en "papisten" noemden. RAK, SAK, *Bouck van der Kueren 1531-1580*, fol. 123.

33 Van het stadsbestuur kreeg hij een bijzondere toelage "over den goeden dienst ende debvoir by hem ghedaen in den troublen tyt int administreren van den worde Gods" en nog eens "ter causen van zekeren goeden ende extraordinairnen dienst ende vacatien by hem ghedaen ter eere, ruste ende ghemeene welvaert derzelve stede". Th. SEVENS, 'Jacob Tsantele, pastoor te Kortrijk in de XVIe eeuw', in *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk*, n.r., III (1923), p. 104, n. 2 en 3. Hij had felle verwijten moeten incasseren van Jan van Hee, die daar na de troebelen voor gestraft werd. RAK, SAK, *Criminele Sententiën 1561-1569*, fol. 143v°.

34 RAB, *Brugse Vrije*, nr. 17 041/2, *Crimboeck 1568-1573*, fol. 14. Jacob de Rore werd in 1569 als anabaptist terechtgesteld te Brugge.

35 Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 25. Volgens Verheyden, *Le martyrologe courtraisien*, p. 25, wisten te Kortrijk 13 gevangenen te profiteren van het generaal pardon.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

don³⁵, en het laat zich aanzien dat hij zich tevens persoonlijk inzette voor het wegwerken van alle overblijvende sporen van heterodoxie te Kortrijk. Hij zag hoe er zich binnen het stadsbestuur een hevige tweespalt ontwikkelde, waarbij sommigen om strijd mekaar beschuldigden en verklikten, teneinde het bewijs te leveren dat ze zelf zonder smet waren. Uiteindelijk koos hij partij, met het gevolg dat de vete opeens mateloze proporties ging aannemen.

Het voorspel was een door Tsantele uitgelokt incident op Kerstmis 1571, dat onmiddellijk tot in de Brusselse regeringskringen toe voor behoorlijk wat deining zorgde. Aanleiding waren de 'penningen' van de hertog van Alva³⁶. De pastoor van Sint-Maarten weigerde in de Kerstbiecht de absolutie aan de collecteur van de Xde penning (een verbruiksbelasting van 10 % op roerende goederen) en aan de leden van het stadsbestuur - als overheden die de inning van deze belasting steunden, of er zich althans niet tegen verzetten. In een stad die geconfronteerd werd met een hevige economische recessie³⁷, zouden volgens hem de vele armen de eerste benadeelden zijn. Maar vooral was het ongehoord dat ook de geestelijkheid kortweg moest meebetalen, hetgeen volkomen indruiste tegen de immuniteitsrechten van de Kerk. Wie zonder pauselijke toestemming belasting van de clerus eiste viel volgens Tsantele de facto onder de toepassing van de excommunicatie, een standpunt dat hij "jusques à la mort" steeds wenste te blijven verdedigen. Alva was woedend. Wat de pastoor er niet van weerhield om zijn opinie publiekelijk te herhalen in de zondagspreek van 23 februari 1572 in de Sint-Maartenskerk. Enkele leden van het stadsbestuur, die blijkbaar zijn felle aanval op de aantasting van de voorrechten van de geestelijkheid door de burgerlijke overheid niet pikten, werden nadien bereid gevonden om in detail over het voorval te komen getuigen. Gevankelijk naar het geestelijk hof te Doornik overgebracht voor ondervraging, vond Tsantele daar evenwel veel begrip van bisschop Guilbert d'Oignies (1565-1574). Deze schreef aan Alva "une lettre assez aigre sur le faict dudict curé", waarin hij stelde ook zelf onmogelijk met een belastingmaatregel te kunnen instemmen waardoor "ledict clergé soit enveloppé en une telle servitude". De bisschop maande Tsantele niettemin aan zich met de Kortrijkse magistraat te verzoenen, en stuurde hem begin april 1572 als vrije man terug naar zijn standplaats aan de Sint-Maartenskerk. Door de geestelijkheid van de stad werd hij er in triomf ingehaald met het zingen van een Te Deum³⁸.

Had Tsantele met zijn krasse uitspraken de dualiteit tussen het geestelijk en het wereldlijk gezag weer aangewakkerd, dan kwam daarbij dat hij in Doornik vertrouwelijk aan zijn bisschop had meegedeeld 'nog om heel andere redenen

---

36 G. JANSSENS, 'Pastoor J. Tsantele in verzet tegen de Xde penning', in *De Leiegouw*, XVI (1974), p. 295-306.

37 M. BACKHOUSE, 'Korte schets', p. 428-430.

38 Bericht van proost Morillon aan Granvelle, 4 april 1572, in: Ch. PIOT, *Correspondance du Cardinal de Granvelle 1565-1583*, IV, Brussel 1884, p. 167. Cf. ook p. 91, 99.

dan wegens de Xde penning' de absolutie te hebben geweigerd aan sommige Kortrijkse magistratspersonen³⁹. Was dit opnieuw een allusie op hun houding inzake de kettervervolging ?

Het is opvallend dat net in die tijd ook vertegenwoordigers van de centrale overheid in niet mis te verstane termen lucht gaven aan hun grote bezwaren tegen de wijze van rechtspleging in de Kortrijkse schepenbank⁴⁰. Waarmee dan allicht in verband te brengen is dat Tsantele, net zoals in 1561, in de vergadering van het schepencollege weer beschuldigingen van heterodoxie liet horen, nu onder meer aan het adres van stadspensionaris Nicolas Parmentier⁴¹. Eens temeer bracht hij daardoor een uiterst turbulent conflict op gang. De beschuldigingen werden immers door een aantal van Parmentiers opponenten gretig aangegrepen voor het vereffenen van oude rekeningen.

De hoofdrolspelers

De geviseerde meester Nicolas Parmentier was een inwijkeling, telg uit een aanzienlijke Brugse familie. Hij was de zoon van François Parmentier, verschillende keren *consiliarius* in het stadsbestuur van Brugge in de jaren 20 van de 16de eeuw, en van Catharina Broucsault⁴². Na zijn studies aan de Leuvense universiteit⁴³, had Nicolas in 1559 te Kortrijk van zijn zwager, meester Raphaël Pollet, de functie van stadspensionaris overgenomen. In eerste huwelijk was hij getrouwd met diens zuster Margaretha Pollet. Een andere zwager, broer van Raphaël en Margaretha, was niemand minder dan Jan Pollet, kanunnik van het Sint-Pieterskapittel te Rijsel en vooral van 1545 tot zijn dood in 1556 de trouwe adjunct van Pieter Titelmans als assessor in diens inquisitierechtbank⁴⁴.

39 G. JANSSENS, 'Pastoor J. Tsantele', p. 302.

40 De koninklijke commissarissen belast met de controle op de stadsrekeningen 1571-1572, schreven in fine (RAK, SAK, fol. 87v°): "Omme dieswille dat commissarissen, verstaen hebbende het quaet debvoir dat ghedaen hebben in voorleden jaren alle deghone die in den eedt van deser stede gheweest hebben, also wel vander wet, als pensionarissen ende greffiers, in 't vergaderen omme het adminstreren vander justicie, daerinne zeer qualic elc in 't zijne ghekwteten hebbende zynen eedt..., zonderlinghe in desen jegenwoordighen troublen ende benauden tyt..."

41 Getuigenis van Jan Haesbyt, zie hieronder. Evenals Thomas Nootebaert, de man die in 1561 voorwerp was geweest van Tsanteles aantijgingen, behoorde Parmentier in 1572 tot de getuigen tegen de pastoor in de zaak van de Xde penning.

42 Zij hadden vier kinderen: Catharina, François, Josine (getrouwd met Joos Pollet) en Nicolas. Vader François had in 1556 van keizer Karel V adelsbrieven en een wapenschild toegekend gekregen. J. GAILLIARD, *Inscriptions funéraires et monumentales de la Flandre Occidentale*, I, 2e partie, Brugge 1866, p. 192-195, 196 (blazoën van Nicolas Parmentier-Pollet)

43 A. SCHILLINGS, *Matricule de l'Université de Louvain*, IV, *Tables*, Brussel 1966, p. 457.

44 J. BETHUNE, art. 'Pollet (Jean)', in *Biographie Nationale de Belgique*, XVII (1903), kol. 915-918.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

Een derde broer Pollet, Joos, was op zijn beurt getrouwd met Josine Parmentier, zuster van de pensionaris⁴⁵. Net als Thomas Nootebaert behoorde hij tot de meest welgestelde burgers van Kortrijk⁴⁶. Raphaël en Joos Pollet stonden op goede voet met de toen in Kortrijk verblijvende Cornelius Jansenius, de latere bisschop van Gent⁴⁷. Joos Pollet, die blijkbaar in een felle familieruzie verwickeld was met zijn 'dubbele' zwager Nicolas Parmentier, sloot zich gretig aan bij een groepje samenzweerders. Hij had zich laten ontvallen "dat diverssche van de guesen ten tyden van de troublen dicwils honghen ande belle vande voirmaemde pensionaris" en dat er in diens huis geregeld psalmen waren gezongen aan tafel in aanwezigheid van verdachte personen, onder meer van (de als protestanten bekend staande) Jan van Damme en diens echtgenote Jeanne Taffin⁴⁸. Het was trouwens Pollets eigen vrouw, Josine Parmentier, 's pensionaris zuster, die daar had voorgezongen! Aan deze aantijging werden er vervolgens nog drie bezwarende beschuldigingen toegevoegd: Parmentiers contacten met de beeldenstormers en calvinisten te Menen in de zomer van 1566, zijn tussenkomsten ten voordele van gevangenen anabaptisten, en zijn briefwisseling met Willem van Oranje.

Behalve zwager Joos Pollet behoorde nog een aantal overheidspersonen tot de tegenpartij van de pensionaris. Diens belangrijkste rivaal bleek meester Lowys

---

45 Gegevens over de familie Pollet: O. LE MAIRE, 'La famille Pollet', in *Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Kortrijk. Handelingen*, n.r., XXII (1946-48), p. 314-315.

46 Hij was onder meer eigenaar van een zeer weelderige huis op de wijk Pamele, gehoord door voormalig schepen Jan de Crytsche, en woonde zelf aan de Leieaard in een huis met aanpalende mouterij. SAG, reeks 28, nr. 34/145, fol. 34, 35, 36v°. In 1557 werd hij als vooraanstaand burger van Kortrijk enige tijd gegijzeld te Rijsel, als borg voor de schulden die Kortrijk aan deze stad nog had. Ch. MUSSELY, *Inventaire des archives*, p. 10: vrijlating op 21 januari 1558 (n.s.).

47 Op 26 juli 1557 droeg Jansenius, toen pastoor van Sint-Maarten, een rente over aan de beide broers. A. JOLY-GOETHALS, 'Corneille Jansens', p. 246.

48 Jeanne Taffin is wellicht te identificeren met de gelijknamige dochter van de rijke Doornikse koopman Denis Taffin, wiens kinderen bijna allemaal vooraanstaande calvinisten waren. De bekendste is Jean Taffin, de latere hofpredikant van Willem van Oranje; tijdens het Wonderjaar was hij actief als calvinistisch predikant te Antwerpen en het valt dus aan te nemen dat Jeanne toen contact met hem heeft gehad. (Over hem: C. BOER, *Hofpredikers van Prins Willem van Oranje. Jean Taffin en Pierre Loyseleur de Villiers*, 's-Gravenhage 1952). Jacques Taffin, in 1562 afgezet als ontvanger van Cassel en het Bos van Nipkerke omwille van zijn calvinistische overtuiging, werd later schatbewaarder en secretaris van Willem van Oranje en was van 1580 tot 1584 president van de dissidente Rekenkamer te Gent. (M. JEAN, *La Chambre des Comptes de Lille. L'institution et les hommes (1477-1667)*, Genève-Parijs 1992, p. 270.) Een andere broer, Nicolas, was in 1566 de officiële woordvoerder van de Doornikse calvinisten. (G. MOREAU, *Histoire du Protestantisme à Tournai*, p. 345-346.) Over Jan van Damme, echtgenoot van Jeanne Taffin, wordt verder nog gehandeld.

49 Het is niet bekend waar hij gestudeerd had. In de Leuvense matrikels komt hij niet voor, voor Douai is hij te oud.

van Coppenhole te zijn, licentiaat in de rechten⁴⁹. De man was in het begin van zijn loopbaan schout van Kortrijk geweest⁵⁰ en was vervolgens twee keer (1568 en 1569) schepen. Na dit laatste mandaat - hij was toen ca. 32 jaar oud - ambieerde hij de carrière van stadspensionaris en wenste bijgevolg de post in te pikken van meester Parmentier. Van Coppenhole stond op goede voet met pastoor Tsantele⁵¹. Zoals uit de verdere uiteenzetting nog zal blijken is er geen reden om te veronderstellen dat hij zelf op enigerlij wijze betrokken zou zijn geweest bij het protestantisme. Maar hebben er niettemin ook rond hem op een gegeven moment misschien kwade geruchten de ronde gedaan⁵² en heeft hij de tactiek van de aanval als beste verdediging gekozen?

Vervolgens was er Jaspas Handtsaeme, zoon van meester Jan⁵³. Via zijn vrouw was hij wellicht aangetrouwde familie van de Pollets⁵⁴. Ook hij had verschillende keren als wethouder in de Kortrijkse schepenbank gezeteld (1563, 1566, 1570, 1571), werd daarop wezenheer en had het in 1572 tot luitenant van de hoogbaljuw van Kortrijk gebracht. Hij had er zelf blijkbaar belang bij om gezuiverd te worden van ketterse smet, een verdenking die hem precies met de pensionaris hoog oplopende discussies had opgeleverd. Tot in de schepenbank toe, in zitting van de secrete kamer, had hij Parmentier een "zekere lelick verwyrt" gedaan. Betreffende zijn eigen vermeende ketterse connecties was Handtsaeme er door toedoen van zijn zwager Jan Bulteel⁵⁵ in geslaagd twee getuigenissen à décharge los te krijgen.

Nummer vier was de in het begin van deze bijdrage genoemde Jan Haesby. In 1554 begonnen als klerk en commis van Jan Clayssone, vorstelijk ontvanger van West-Vlaanderen (1549-1567), was hij vervolgens luitenant van de Kortrijkse

---

50 Vermeld als schout van Kortrijk in 1561, 1562, 1566. J.Th. DE SMIDT, *Chronologische lijsten van de Geëxtendeerde Sententiën berustende in het archief van de Grote Raad van Mechelen, VI (1563-1580)*, Brussel, 1988, p. 123. Cf. ook J. MONBALLYU, *Costumen van de stad en van de kasselrij Kortrijk. II. Turben afgenomen door de Kortrijkse Schepenbank (1485-1581)*, Brussel 1989, p. 145.

51 Volgens Jan Haesby hadden Van Coppenhole en de pastoor van Sint-Maarten bijna dagelijks omgang met elkaar.

52 We hebben de graad van zijn verwantschap niet kunnen achterhalen met Elisabeth van Coppenhole uit Kortrijk, die op 24 februari 1570 trouwde in de protestantse vluchtelingenkerk te Londen met Alexander Bogaert uit Gent, broer van Willem, ouderling van de Nederlandse kerk te Londen. Ze was in Kortrijk van kindsbeen af opgevoed in het gezin van haar oom Jan van den Leure. JELSMAN en O. BOERSMA, *Acta ...Londen 1569-1585*, nr. 182.

53 In 1568 was hij 33 jaar oud. J. MONBALLYU, *Costumen*, p. 145.

54 Wegens onverenigbaarheid werd Jacob Pollet in 1566 uit de schepenbank geweerd, als oom van de vrouw van Handtsaeme, die toen ook schepen was. Ch. MUSSELY, *Inventaire des archives*, p. 49, n. 2.

55 Na de verovering van Kortrijk door de Malcontenten in 1580 werd hij lid van de eerste katholieke en Spaansgetrouwe schepenbank. Later werd hij stadspensionaris. Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 56.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

hoogbaljuw François Schoutheete, heer van Erpe, en eindelijk, sinds 1568, koninklijk ontvanger van de confiscaties uitgesproken tegen degenen die in de stad en de kasselrij Kortrijk bij de godsdienstberoerten van 1566-1567 betrokken waren geweest. Van zijn verbannen buurman Joos Brouc⁵⁶ had Haesbyt vernomen dat er beschuldigingen van ketterij waren geuit ten laste van zijn zwager Christiaen Quackelbeen, broer van de bekende botanicus en arts Willem Quackelbeen die roem had geoogst aan het hof van sultan Soliman II te Constantinopel⁵⁷. Brouc, die de aanklacht wou gebruiken als middel om aan de intrekking van zijn eigen banvonnis te geraken, werd er door Haesbyt van overtuigd maar liever een ander slachtoffer te kiezen, namelijk Nicolas Parmentier.

De eveneens reeds genoemde cipier Willem vanden Ameye tenslotte had sinds vele jaren zijn bijzondere redenen om zich tegen Parmentier te keren. De pensionaris had immers in 1564 bij de Raad van Vlaanderen stappen ondernomen om de cipieragie van Kortrijk in het stadsbestuur te incorporeren⁵⁸, waardoor Vanden Ameye in zijn rechten (en zijn broodwinning!) geschaad was. De cipier werd de sleutelfiguur van de samenzwering: hij was het die aan zijn gedetineerde kostgangers beschuldigingen moest weten te ontfutselen ten laste van de stadspensionaris. Voor het verrichten van het daartoe noodzakelijke schrijfwerk kon hij rekenen op de diensten van Jan Haesbyt.

In december 1573 vond men het tegen Nicolas Parmentier bijeengebrachte materiaal bezwarend genoeg om ermee hogerop te gaan. Lowys van Coppenhole, Jaspas Handtsaeme en ook pastoor Jacob Tsantele waren akkoord. Maar wat daarop volgde werd voor alle betrokkenen een echte nachtmerrie. Haesbyts voornemen om met de stukken tot bij niemand minder dan de beruchte Juan de

---

56 Aan de westzijde van de Vrouwenstraat bezat hij twee huizen, gelegen in de buurt van de woning van Jan Haesbyt. SAG, reeks 28, nr. 34/145, *penningkohier Kortrijk-binnen 1571*, fol. 86v^o.

57 Christiaen en Willem Quackelbeen waren zonen van Loy (verschillende keren schepen van Kortrijk tussen 1529 en 1537). Hun moeder Jaenkin de Crytsche, zuster van Adriaen, was wellicht verwant met de hoger reeds genoemde Jacques de Crytsche. De bekende geneesheer en botanicus Willem Quackelbeen (1527-1561) verbleef als lijfarts van de diplomaat Ogier Busbecq (afkomstig van Komen) aan het hof van sultan Soliman II te Constantinopel, waar hij na het verzorgen van een pestlijder aan dezelfde besmetting stierf. (J. BETHUNE, 'Un botaniste courtraisien, Guillaume Quackelbeen', in *Bulletijn van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk*, II, 1904-1905, p. 112-127, in het bijzonder p. 113, n. 1; J.E. VAN LAERE en A. DELVA, 'Quackelbeen, Willem', in *Nationaal Biografisch Woordenboek*, 12, Brussel 1987, kol. 601-604. Z. VON MARTELS, *Augerius Gisenus Busbequius. Leven en werk van de keizerlijke gezant aan het hof van Süleyman de Grote. Een biografische, literaire en historische studie*, Groningen 1989, pp. 157-158, 440-441.)

58 Op 22 december 1564 werd de cipieragie in de Leiestraat, die tot dan door Willem vanden Ameye gehuurd werd aan het vorstelijk domein voor 7 pond groten per jaar, aan de stad Kortrijk verkocht voor 1400 pond groten. Ch. MUSSELY, *Inventaire des archives*, p. 107.

Vargas zelf in de Raad van Beroerten te geraken mislukte, omdat bij zijn aankomst te Brussel op 18 december 1573 Vargas in het gevolg van de hertog van Alva net vertrokken was naar Spanje. De stukken ten laste werden bijgevolg overgemaakt aan de schepenbank van Kortrijk. Met als resultaat dat Nicolas Parmentier door hoogbaljuw François Schoutheete gearresteerd werd en onmiddellijk van zijn pensionarisschap vervallen verklaard. Maar de Raad van Vlaanderen kreeg lucht van de zaak, en liet Jan Haesbyet en Willem vanden Ameye naar het Gravensteen te Gent overbrengen. Met de verhoren werd daar begonnen op 21 januari 1574 (n.s.). Ze liepen dagelijks, bijna zonder onderbreking, door tot 26 maart. Uit het grootscheepse onderzoek - dat uiteindelijk 70 dichtbeschreven bladzijden notulen opleverde⁵⁹ - kwamen de raadsheren druppelsgewijs de weinig fraaie voorgeschiedenis en de achtergronden te weten.

Van Nicolas Parmentier werd gezegd dat hij veel vijanden had in Kortrijk, "omme dat hy zo groots ende hooverdich es". Al zes jaar lang, sinds 1567, zocht de tegenpartij naar middelen "omme den pensionaris vuter stede te helpene by bannissementen ofte anderssins", ja, hem zelfs "van den hals te bringhene ende te cranckene in lyfve ende goede". Zolang al stonden vooral Lowys van Coppenhole, Jaspas Handtsaeme en Willem vanden Ameye bekend als "duerslegghen vianden vanden pensionaris"; ze hadden "sichtent altyts ghesocht hem pensionaris te cranckene". In de periode van op gang komende repressie na het Wonderjaar heeft Parmentier blijkbaar een dubbelzinnige rol gespeeld. Verdachten tipte hij over op til zijnde vervolging, terwijl hij anderzijds Jan van Saeseghem en Jaspas Handtsaeme ermee bedreigde hen te zullen aangeven. Beide laatstgenoemden legden hun zaak in handen van 's stadspensionaris rivaal Lowys van Coppenhole en kregen van hem de raad ze buiten de schepenbank van Kortrijk te houden. Beter ware het volgens hem ze bij evocatie rechtstreeks in de Raad van Beroerten te laten behandelen, waar men in grotere vrijheid zou kunnen aantonen dat het Nicolas Parmentier zelf was die zich tijdens het Wonderjaar gecompromitteerd had.

Getuigen ten laste

Alleszins stond het voor alle samenzweerders vast dat de stadspensionaris in 1566-67 actief betrokken was geweest bij de ketterij, maar het was zaak daarvoor bewijzen en getuigenissen aan te brengen. De cipier werd bereid gevonden zulke getuigenissen in te zamelen bij gearresteerde kettters in zijn gevangenis.

Eerst probeerde hij het in begin 1569 bij de doopsgezinde wever Jan vander Meersch. Hij wou hem laten getuigen dat de pensionaris een aanhanger was van de rebellen en brieven had geschreven naar, en ontvangen van de prins van Oranje "ende andere consistorianen". Een risico van beschuldiging van vals-

---

⁵⁹ In het Register van crimineel examen 1570-1577: RAG, *Raad van Vlaanderen*, nr. 8557. Het register is niet gefoloteerd.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

heid in geschrifte was er niet, zo verzekerde Haesbyt, aangezien hij deze gegevens had van een zo vooraanstaand man als meester Lowys van Coppenhole en omdat “de heeren vande wet der voorseide stede ‘t zelve vanden voornoemden pensionaris wel wisten”. De gevangen Vander Meersch weigerde evenwel het spel mee te spelen. Hij werd na 152 dagen gevangenschap op 7 juni 1569 als hardnekkig protestant onthoofd op de Grote Markt te Kortrijk⁶⁰.

Evenmin lukte het bij Joos Brouc⁶¹, iemand die na de troebelen door de schepenen van Kortrijk bij verstek verbannen was, en nu gebruik wenste te maken van het ‘generaal pardon’ om intrekking te krijgen van de ban. Aanvankelijk bleek nochtans alles op wiertjes te zullen lopen. De vrouw van Brouc nodigde haar buurman Jan Haesbyt uit voor een gesprek met haar ondergedoken echtgenoot in de herberg ‘t *Scaeck* te Dentergem (tussen Deinze en Tielt). “Ic hebbe diversche accusatiën an Vergas ghedaen”, zo zei Joos Brouc daar, “conste ic noch eeneghe doen, ic soude wel an myn pardoen gheraken”. Waarop Haesbyt hem de naam van de Kortrijkse stadspensionaris had gesuggereerd⁶², opnieuw doelend op diens geregelde contacten met de prins van Oranje. Nadat hem verzekerd was dat “zyn zaecke niet zwaer en zoude zyn”, liet Brouc zich vrijwillig meevoeren naar de cipieragie van Kortrijk, waar hij overgeleverd werd in handen van Vanden Ameye. Hij genoot er van een voorkeursregime met grote bewegingsvrijheid. Maar toen hij tenslotte toch weigerde een geschreven aanklacht tegen Parmentier te ondertekenen, werd hij door de cipier in de boeien geklonken. Pas na zeventien weken werd hij er op last van de Raad van Vlaanderen uit bevrijd.

Succes had men eindelijk bij Christiaen de Scheemaeckere. Naar eigen zeggen was deze Kortrijkzaan enige tijd aanhanger geweest van het anabaptisme⁶³. Om

---

60 Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 24-25, 86. Vrienden die tevergeefs geprobeerd hadden het onthoofde lijk af te nemen van het rad waarop het tentoongesteld was, om het heimelijk te begraven, werden als straf op bedevaart naar Keulen gestuurd. A. VIAENE, *Vlaamse pelgrimstochten*, Brugge 1982, p. 48. Het was de weduwe van Jan vander Meersch die later getuigde over het voorval met de cipier. Toen nog verweet ze hem haar man, ondanks haar zwangerschap, toch te hebben doen terechtstellen.

61 M. BACKHOUSE, ‘Veroordeelde Kortrijkse protestanten’, p. 176. Volgens deze auteur werd Brouc later terechtgesteld.

62 In de gevangenis zei Brouc ook van meester Lowys van Coppenhole een brief te hebben gekregen waarin stond “dat den pensionaris hem (=Brouc) groote ende de meeste partie (=tegenpartij) gheweest hadde in zyne sententie (=zijn banvonniss van destijds)”

63 Eén van zijn kinderen had hij niet katholiek laten dopen. Wellicht was hij verwant met Hans en Arnout de Scheemaeckere, die in 1551 te Kortrijk als anabaptisten waren gesignaleerd. Hans de Scheemaeckere werd op 17 juli 1553 terechtgesteld. J. DECAVELE, *De dageraad*, p. 470-477. Christiaen de Scheemaeckere zelf werd in 1571 vermeld als huurder van een schamel huis buiten de Brugsepoort. In de onmiddellijke buurt woonde Willem de Scheemaeckere. SAG, reeks 28, nr. 34/145, fol. 129-129v°.

die reden gearresteerd te Kortrijk was hij, met als losprijs de verklikking van verschillende geloofsgenoten⁶⁴, weer vrijgekomen. De Scheemaeckere had zich daarop aangesloten bij de watergeuzen te Vlissingen. Hij nam begin april 1573 deel aan de raid op Assenede, dat grotendeels in de vlammen opging⁶⁵, en ging daarna met zijn compaan Willem Maertens in dienst bij de bende bosgeuzen van kapitein Turcq uit Menen, die vooral actief was in het gebied Wontergem-Vinkt-Poeke-Meigem-Ronsele, en vervolgens probeerde Nieuwpoort in te nemen⁶⁶. Opnieuw opgepakt en naar zijn geboorteplaats Kortrijk overgebracht, bleek De Scheemaeckere bereid te zijn enkele aantijgingen tegen Nicolas Parmentier te ondertekenen, naar zijn zeggen na de belofte dat Haesbyt als ontvanger van de confiscaties al zijn invloed bij de regering in Brussel zou aanwenden om hem aan zijn pardon te helpen, zodat hij als vrij man kon terugkeren naar zijn geuzenkapitein.

Was er in de vorige gevallen sprake geweest van Parmentiers vermeende contacten met de rebellen van Willem van Oranje, dan had De Scheemaeckere het nu uitdrukkelijk over diens doperse sympathieën. Hij vertelde in de zomer van 1567 of 1568 in een herberg te Kortrijk een brief te hebben gezien van de Kortrijkse pensionaris aan de cipier van Antwerpen, waarin gepleit werd ten gunste van

---

64 Tijdens zijn verhoor in de Raad van Vlaanderen te Gent op 21 januari 1574 gaf hij opnieuw enkele namen van Kortrijkse dopers die te Gent woonden prijs: Pauwels de Kethele, wever, en Bauduin de Scrynwercker, allebei wonend buiten de Ketelpoort; Reinier de Hoemacker, wonend tussen de Vrijdagmarkt en het stadhuis; Jan Jansone, schoenmaker, vroeger wonend op Sint-Pieters, werkmán bij Lieven de Kuldermaker op de Vrijdagmarkt; Raphaël, metsler, wonend in de Holstraat, gehuwd met Synken van Curtrycke voor de doopsgezinde gemeente; Oste Baggaert, leertouwer, wonend aan het Nieuw Kasteel (Spanjaardenkasteel); verder had hij Hanskin Cousin uit Menen op doperse vergaderingen gezien. Oste Baggaert komt voor onder de veroordeelden na de troebelen van 1566. M. BACKHOUSE, 'Veroordeelde Kortrijkse protestanten', p. 176, 190.

65 Cf. A. DE KRAKER, 'De woelingen der Watergeuzen in het Vlaamse kustgebied. Een onderzoek naar hun akties in de Vier Ambachten en de gevolgen daarvan tussen 1572 en 1576', in *Jaarboek van de Oudheidkundige Kring "De Vier Ambachten"*, 1980-'81, p. 89, 121.

66 Cf. het onderzoek van 6 en 7 januari 1573 te Kortrijk: "eenen hoop wilde ofte bosghuesen, moorders van pastueren ende priesters ende roovers van cluusen, kercken ende den goeden lantsman, ... den selven hoop bosghuesen in den dienst van den prince van Oraigne, notoir viant van uwen... natuerlycken prince". RAK, SAK, *Register van criminele zaken (1570-1591)*.

67 In deze periode werden er te Antwerpen diverse dopers uit Kortrijk gearresteerd: Jan van Akeren, Hans Vermandele en echtgenote Betkin, Geert Vermandele en echtgenote Grietken, Callekin Meeuwels en echtgenoot Jan van de Walle, Jan de Tymmerman en echtgenote Lyntken Sclyters, Peter Verlongen. G. MARNEF, *Antwerpen*, II, p. 150, 158, 205, 238, 264, 277, 280-281.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

aldaar gevangen dopers⁶⁷. De brief was hem getoond door Gillis de Cordedraye of de Ghoreelmaker, iemand die inwoonde in het huis van Joris Vercant⁶⁸ op de Korenmarkt. Tevens zou hij de doperse predikant Pauwels de Backere⁶⁹ in een anabaptistenbijeenkomst lovend hebben horen spreken zowel over de stads-pensionaris als over Joos Eelbo⁷⁰.

Toen cipier Willem vanden Ameye dit nieuws kwam melden, hield Jan Haesbyt topberaad. Pastoor Tsantele zei hem "dat goet waere de depositie vanden voornomden Christiaen by gescrijfte te stellene omme te siene wat was". Lowys van Coppenhole en Parmentiers zwager Joos Pollet sloten zich bij die mening aan. Tevens werd er een lid van het schepencollege, Jan de Cule, op de hoogte gebracht⁷¹. Op 9 oktober ging Haesbyt heimelijk in de gevangenis de verklaringen opnemen en na enige moeite lukte dat ook. Het door De Scheemaeckere ondertekende stuk werd onmiddellijk daarop triomfantelijk naar het huis van Van Coppenhole gebracht. Hij en Jaspar Handtsaeme zeiden zich te "verblijdden inde vorsejde depositie... wel besteedt te zyne zulx vutghecommen te zyne... Wy hebben nu 't spel upde waghene ende een man uter stede, ende zynen (=zijn hem) hiermede quytte". Ook Jacob Tsantele was aanwezig. Op vraag van Van Coppenhole - wiens huis achteraan uitgaf op de cipieragie - ging de pastoor nog dezelfde avond persoonlijk via de achterdeur in de gevangenis bij de opgesloten De Scheemaeckere om er, onder vorm van een biecht, bevestiging te krijgen van de beschuldigingen. Na afloop gaf Tsantele het document terug, met als enige commentaar dat hij in de bisschoppelijke officialiteit te Doornik "daertoe wat doen zoude". Waaruit men opmaakte dat hij de inhoud wel degelijk als juist had bevonden.

68 Te identificeren met Joris ver Caempt (wonende "in 't houchuus van de Coernemart"), die in 1578 deel zou uitmaken van het revolutionaire College der XVIII en lid was van het calvinistische consistorie. Na de verovering van Kortrijk door de Malcontenten vluchtte hij in 1581 naar Antwerpen. Th. SEVENS, 'Hoe de Geuzen in 1578 meester werden van Kortrijk', in *Belfort*, 1892, 1e semester, p. 267-276, 321-328; ID., *Handvesten*, p. 73. Een zekere Daniël Vaercaempt was op 9 maart 1559 als doopsgezinde terechtgesteld te Kortrijk. J. DECAVELE, *De dageraad*, I, p. 474. Jan Vercaempt en Hans Vercaempt, leden van de handboogschuttersgilde van Sint-Sebastiaan, weigerden in 1567 onder ede te bevestigen dat zij de katholieke religie in geval van nood zouden beschermen. Th. SEVENS, 'Het gilde der handboogschutters te Kortrijk', in *Handelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk*, II (s.d.), p. 11.

69 Pauwels de Backere was voor, tijdens en onmiddellijk na het Wonderjaar één der bijzonderste doperse predikanten van Zuid-Vlaanderen, in 1568 te Antwerpen. J. DECAVELE, *De dageraad*, p. 495-496; G. MARNEF, *Antwerpen*, II, p. 153.

70 Waarschijnlijk te identificeren met Joos Eelbo, in 1566 schepen van Kortrijk. In de getuigenis van Hans vande Castele wordt verder Joos Eelbode, "eenen presbyter" genoemd. In de lijst van Backhouse komt Joos Eelboo, "kapelaan", voor, met vermelding van "de kinderen" als erfgenamen. Waarschijnlijk betreft het hier niet de kapelaan, wel de voormalige schepen met dezelfde naam. M. BAKCHOUSE, 'Veroordeelde Kortrijkse protestanten', p. 180, 192.

71 Schepen in 1564, 1567, 1568, 1571, 1572 en 1573. Het is opvallend dat hij na 1573 voorgoed uit de magistratuur verdwijnt. Had dit iets te maken met zijn eventuele betrokkenheid in de zaak-Parmentier?

Steeds op diezelfde avond, 9 oktober, ging Haesbyt ten huize van de luitenant van de baljuw, Jaspas Handtsaeme, getuigenissen ten laste opnemen⁷² uit de mond van linnenwever Hans vande Castele en Jacob vande Neste. Dezen verklaarden van een andere linnenwever, Hans Bornaige⁷³, het verhaal te hebben gehoord dat pensionaris Nicolas Parmentier ten tijde van de beeldenstorm op een avond zeer laat, "met eenen nacht tappaert up zyn hemde ende up zyne mulen (=pantoffels)", stadsbode Joris de Deurwaerder had opgezocht. Mede in naam van burgemeester Jan de Tollenaere⁷⁴, vroeg hij hem naar Menen te reizen "omme te gane ande predicanten ende verboden predicaecie ten fyne dat zy binnen Curtrycke zouden commen preken... ende segghen, indien zy bevel ofte last hadden van breken, dat zy ooc tot Curtrycke commen zouden"⁷⁵. Elders bracht Haesbyt Parmentiers verdachte activiteiten in verband met nog een andere stadsbode, Cornelis Zoete. De pensionaris zou deze laatste gewaarschuwd hebben van op til zijnde vervolging omdat hij brieven had gebracht naar de 'rebelln' (waarmee hier waarschijnlijk de bosgeuzen van 1572-1573 zijn bedoeld) en opruiende woorden had gesproken, zodat hij zich tijdig in veiligheid had kunnen brengen buiten de stad.

72 Handtsaeme had eerst geprobeerd de verklaringen officieel bij notarisakte te laten registreren. Kanunnik Michiel Duyfkins (bekend om zijn diensten aan de inquisitie-rechtbank van Titelmans) en kapelaan Raphaël de Maere, daartoe uitgenodigd in hun functie van notarissen, hadden evenwel bedankt. De twee getuigen ten laste waren bij Haesbyt aangebracht door diens zwager Jan Bulteel en door Filips van Ommeslaeghe, die in 1573 'in de Gans' op de Hoendermarkt te Antwerpen woonde. Filips van Ommeslaeghe komt later voor op de lijst van de vervolgd. (M. BACKHOUSE, 'Veroordeelde Kortrijkse protestanten', p. 188.) Naast het huis van Haesbyt in de Vrouwenstraat woonde de weduwe van Thomas van Ommeslaeghe: was zij verwant met Filips? (SAG, reeks 28, nr. 34/145, *penningkohier Kortrijk-binnen*, 1571, fol. 86v°.)

73 Hij woonde in 1573 en 1574 te Antwerpen. Misschien was hij verwant met Synken Bornaige uit Kortrijk, op 19 juli 1576 te Gent als doopsgezinde verbrand. A.L.E. VERHEYDEN, *Het Gentsche Martyrologium (1530-1595)*, Brugge 1946, p. 67

74 In het verslag van de verhoren wordt hij laconisch "den heere van Cuerne" genoemd. Heer van Kuerne was sinds 1564 Jan de Tollenaere, in 1557 en 1559 schepen en in 1566, 1567, 1570 en 1571 burgemeester van Kortrijk. Op 10 april 1578 hielp hij de revolutionaire Raad der Achttienmannen aanstellen te Kortrijk. Th. SEVENS, 'Geschiedenis der gemeente Cuerne', in *Bulletijn van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk*, X (1912-1913), p. 151-153. In een latere aantekening bij het manuscript *Geusianismus Flandriae Occidentalis* van Carolus Wynckius, prior van de dominicanen te Ieper (†1583), wordt van hem gezegd: "is qui a° 1573 Toparcha fuit in Kuerne pertinacissimus fuerit Calvinista". (Ed. F. VAN DE PUTTE, Brugge 1841, p. 98.)

75 Elders: "Gaet daer, ghy zult volc vinden, ende secht hemlieden, indien zy placcart hebben, datse commen zouden". De kerkbrekers te Menen beweerden een schriftelijke toelating van de graaf van Egmont te bezitten. Van Menen vertrokken de beeldenstormers inderdaad in de richting van Kortrijk. Te Wevelgem verwoestten ze de Guldenbergabdij. J. SCHEERDER, *De Beeldenstorm*, Bussum 1974, p. 33-34. Ook de gevangen Joos Brouc was ertoe aangezet te getuigen dat pensionaris Parmentier "ten tyde vande troublen by eenen Jooris de Deurweerdere ontboden zoude hebben den ministre vande sectarissen omme te commen predeken binnen der voorseide stede".

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

Intussen was Haesbyt nog aan een derde getuigenis ten laste geraakt. In augustus 1573 had hij tijdens een cafégesprek Matthias de Warigny weten op te stoken tegen Nicolas Parmentier. Sinds 1561, waar we hem al hebben ontmoet als criticus van de kettervervolging, was De Warigny van stadsgriffier opgeklimmen tot de functie van luitenant van de kapitein van het kasteel te Kortrijk⁷⁶. Haesbyt zei hem nu, in de Raad van Beroerten met eigen ogen een document te hebben gezien waarin hij door niemand minder dan zijn vermeende vriend, de Kortrijkse pensionaris, als ketter en begunstiger van de rebellen zou zijn aangeklaagd bij Jean du Bois⁷⁷, procureur-generaal van de Grote Raad te Mechelen. Deze laatste zou reeds aanstalten hebben gemaakt om Matthias de Warigny als verdachte geboeid naar Brussel te laten overbrengen, een voorname dat Haesbyt nog nipt had kunnen verhinderen dank zij zijn invloed bij de Raad van Beroerten. Bij De Warigny was er een reactie van totaal ongelof. Haesbyt wist evenwel een zekere Loys Coperman, klerk van de procureur-generaal van de Grote Raad, ertoe te bewegen in september 1573 persoonlijk in Kortrijk het gebeurde te komen bevestigen. De klerk getuigde hoe hij enige tijd tevoren met de procureur-generaal, op doortocht in Kortrijk, in de afspanning *inden Franschen Schilt* in de Pamele-wijk⁷⁸ logeerde. Hij had er de beschuldigingen tegen De Warigny kunnen afluisteren tijdens een gesprek, dat onder het drinken van wijn gevoerd werd tussen zijn baas en twee Kortrijkse ambtenaren, namelijk pensionaris Nicolas Parmentier en griffier Joos vande Piedt. De Warigny was ontzet over het verraad van zijn vriend.

De stadspensionaris voor de rechtbank

Na de verklaringen van Christiaen de Scheemaeckere waren er volgens Parmentiers tegenpartij voldoende bezwarende getuigenissen om de stadspensionaris op zijn beurt aan te geven bij de overheid. Zoals reeds vermeld liep het bij de Raad van Beroerten te Brussel mis, omdat Vargas op 18 december 1573 naar Spanje vertrokken was. Daarop raadde Van Copenhole Haesbyt aan om ermee naar de procureur-generaal van de Raad van Vlaanderen te Gent te gaan. Maar dat durfde hij niet alleen, “by dat hy vande ghuesen ghedre(e)cht ende ghewacht hadde gheweest”, reden waarom Jaspas Handtsaeme, die toch naar Antwerpen moest, hem tot daar vergezeld. Weer keerde Haesbyt onverrichterzake terug, omdat hij in Gent de procureur-generaal niet thuis had gevonden. Men legde de aanklacht dan maar neer bij de schepenbank van Kortrijk.

---

76 Namelijk Ferdinand de la Barre, heer van Moeskroen. Hij werd later hoogbaljuw van Gent. Gevangen genomen tijdens de putsch van Ryhove, stierf hij in 1578 in Gentse gevangenschap.

77 Over hem, zie: L. STROOBANT, ‘Les magistrats du Grand Conseil de Malines’, in *Annales de l’Académie Royale d’Archéologie de Belgique*, 4 (1902), p. 465-469.

78 De “hostellerie” werd in 1571 uitgebaat door de weduwe van Pieter vander Beke. SAG, reeks 28, nr. 34/145, penningkohier van Kortrijk-Binnen, 1571, fol. 33v°.

Nicolas Parmentier werd daarop gearresteerd en onmiddellijk ontheven uit zijn functie van pensionaris. De belangrijkste getuige ten laste, De Scheemaeckere, werd in de Kortrijkse gevangenis aan een verhoor onderworpen. Tevoren was hij er door de cipier op voorbereid dat de onderzoeksrechters hem daarbij hard zouden aanpakken, hem zelfs op de pijnbank zouden laten leggen, “maer hem zoude moeten cloeck houden”. Hij werd gerustgesteld met de belofte dat men hem een dag of twee voor de foltering zou “doen hebben zeker substantie, daerby hy de zelve torture zoude verdraeghen ende wederstaen”. Meester Van Coppenhole, eveneens als getuige opgeroepen, verklaarde aan hoogbaljuw François Schoutheete wel twintig personen te kunnen aanwijzen “die hy seyde dat vande saecke wel zouden weten te spreken”. Later zei hij aan de Raad van Vlaanderen dat er hoe dan ook aan Parmentiers ketterse gezindheid niet kon getwijfeld worden: persoonlijk had hij hem “conversatie... sien nemen met ghesuspecteerde personen”, pastoor Tsantele had hem eveneens als “suspect van heresie” bestempeld en tenslotte had zwager Joos Pollet dit volmondig bevestigd⁷⁹.

De officiële aanklacht van de hoogbaljuw tegen Parmentier luidde: “over langhen tyt ghesuspecteert vande voornomde heretycke” te zijn geweest, “ende merckelic den annabaptisten te favoriseerne”. Raadsheer Joost Huusman⁸⁰ van de Raad van Vlaanderen werd erbij gehaald als expert terzake. Waarop het hoge hof te Gent de zaak bij evocatie aan zich trok en Parmentier gevankelijk naar het Gravensteen liet overbrengen. Ook Lowys van Coppenhole, Jaspas Handtsaeme, cipier Willem vanden Ameye, Jan Haesbyt, Joos Coperman, Joos Brouc, Hans vande Castele, Jacob vanden Neste, Hans Bornaige en Christiaen de Scheemaeckere werden naar Gent gedagvaard voor een getuigenverhoor. Met uitzondering van Van Coppenhole werden ze op hun beurt in de Gravensteen-gevangenis opgesloten. Zelfs de edelman François Schoutheete werd als baljuw naar het Gentse hof geroepen om te getuigen. Allicht onder de indruk van het feit dat zowel zijn voormalige als zijn huidige luitenant in de zaak betrokken waren, hield hij zich met enkele nietszeggende verklaringen volkomen op de vlakte.

Ondertussen had de procureur-generaal van de Grote Raad van Mechelen, aan wie Parmentier een schriftelijke bevestiging had gevraagd van hun zogenaamd gesprek *inden Franschen Schilt*, formeel ontkend dat zulk gesprek ooit had plaatsgehad. Jean du Bois kon zich enkel herinneren dat griffier Vande Piedt hem in de Kortrijkse herberg de stadswijn was komen presenteren. Na wat aandringen trok de procureursklerk Joos Coperman dan ook zijn eerder gedane verklaringen maar in⁸¹.

79 Getuigenis Van Coppenhole van 2 februari 1574 (n.s.).

80 Raadsheer-commissaris (1554-1558) en gewoon raadsheer (1558-1593) in de Raad van Vlaanderen. P. VAN PETEGHEM, *De Raad van Vlaanderen*, p. 368-371.

81 De Raad van Vlaanderen legde hem op 4 februari 1574 een lichte straf op: hij moest het hof geknield om vergiffenis bidden en diende een boete van 60 karolusgulden te betalen. Zijn vonnis in: RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7549, fol. 421-421v°.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

Het zwaarst was er door het gerecht getild aan de vermeende doperse sympathieën van Parmentier. De volgende beschuldigingen van Christiaen de Scheemaeckere lagen voor⁸²:

- 1) de pensionaris is een groot begunstiger en aanhanger van de doperse secte, hetgeen blijkt uit het feit dat hij onlangs brieven heeft ontvangen van te Antwerpen gevangen doopsgezinden en antwoorden heeft geschreven zowel aan henzelf als aan de Antwerpse cipier, om voor hen ten beste te spreken;
- 2) de pensionaris heeft de dopers verschillende keren met aalmoezen ondersteund;
- 3) Pauwels de Backere, dopers predikant⁸³, heeft in de doopsgezinde vergaderingen tot drie keer toe gebeden voor de welvaart van de pensionaris als hun weldoener.

De onderzoeksrechters evenwel, met flink wat ervaring in dat soort zaken, ontdekten ongerijmdheden in de depositie van Christiaen de Scheemaeckere. Zo stelden ze “dat de herdoopers niet ghecostumert en zyn voor eeneghe particuliere persoonen, namelic in huerlieden predicaciën, te biddene ende vele te min aelmoesenen te nemene van eeneghe die niet actuelic herdoopt en zyn”; andere gevangen dopers ontkenden trouwens dat ze in de vergaderingen Parmentier ooit door Pauwels de Backere hadden horen aanbevelen.

De aanklagers gevonnist

Na meerdere ondervragingen op de pijnbank sloeg De Scheemaeckere uiteindelijk door. Hij gaf toe “de zelve accusatiën met alle huere circonstanciën valsch te zyne”: Haesbyt en Vanden Ameye hadden hem in de Kortrijkse gevangenis wekenlang met allerlei listen bestookt en hij had zich uiteindelijk laten pramen, met als enige doel aldus zijn hals te redden en zijn vrijheid te herwinnen. Na in een confrontatie met de cipier uitdrukkelijk deze bekentenis te hebben herhaald, was hij “daerup als up de pure waerhede de doot ghestorven”: een dood door

---

82 “dat den voornomden pensionaris zoude zyn een groot fauteur ende anhanghere vande secte vanden herdoopers ende overzulcx onlancx leden briefven ontfanghen zoude hebben van zekeren herdoopers ghevanghen tot Antwerpen ende antworde ghescreven zo wel ande zelve herdoopers als an den cipier in huerlieden faueur;

“voorts de voornomde pensionaris de voorseide ghezinde vande herdoop ten diversschen stonden ghesustineert zoude hebben met ghelde, hem lieden doende aelmoessen, nu van een pond groot, somtydt van XXX schellingen groot ende somtyden tot meerdere ende andere somme ontfanghende;

“eenen Pauwels de Backere, ministre vande zelve herdoopers, in huerlieden conventiclen ende vergaederighen ten drie stonden, reysen ende plaetzen voor den zelve pensionaris als huerlieden fauteur ende benefacteur ghebeden zoude hebben... voor (diens) prosperiteyt ende welvaert”.

De tekst is vervat in het vonnis van Willem vanden Ameye, zie noot 84.

83 Zie noot 69.

JOHAN DECAVELE

ophanging aan de galg op het Sint-Veerleplein op 19 januari 1574, met confiscatie van al zijn bezittingen⁸⁴. Zijn laatste woorden betekenden meteen ook voor Willem vanden Ameye het doodvonnis. Precies een maand later, op 19 februari, werd aan hem een identieke straf voltrokken⁸⁵. Tot het einde toe, ondanks het ondergaan van de volledige gamma folteringingen in de pijnkelder op 28 januari en 4 februari 1574, had de Kortrijkse cipier nochtans zijn onschuld staande gehouden en de beschuldiging van poging tot subornatie van wie ook heftig bestreden. Na het aanhoren van zijn doodvonnis had hij alleen nog gezegd er zeker van te zijn dat zijn plaats in de hemel al was voorbehouden, aangezien hij op deze wereld bij niemand meer in de schuld stond...

Nicolas Parmentier, nu gezuiverd van doperse smet, moest zich bijgevolg nog enkel verantwoorden over zijn zogenoemde contacten met de calvinisten en beeldenbrekers te Menen in 1566. Hij probeerde niet eens ze te loochenen. Immers, toen hij “ten diverschen stonden by middele van zeker vremde gheesten vernomen (had) ‘t voorstel vande quaetwilleghe diemen naempt guesen”, had hij wel degelijk “‘t voorseyde onderzouc van ‘t voornemen vanden guesen ten tyde vande voornomde troublen” gedaan. Maar, zo stelde hij te zijner verdediging, het is evident dat “‘t zelve niet gheschieden en mochte zonder te commene in communicatie van suspecte persoonen”⁸⁶. Verder had hij zijn eigen uitleg voor het feit dat hij geen al te beste naam had in Kortrijk. Enkele van zijn initiatieven hadden immers bij sommigen kwaad bloed gezet, zo bijvoorbeeld de oprichting van een openbare wijnkelder ten einde de grote duurte in de stad tegen te gaan veroorzaakt door de speculatie van de wijntappers en -verkopers⁸⁷. Tevens had hij geprobeerd binnen het stadsbestuur diverse ambten te saneren⁸⁸, reden waarom hij de haat van onder meer Vanden Ameye en Haesbyt op zich geladen

---

84 Het vonnis in: RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7549, fol. 414-415. A.L.E. VERHEYDEN, *Het Gentsche Martyrologium*, p.68, plaatst de terechtstelling van De Scheemaeckere ten onrechte op datum van 26 september 1582, en noemt Parmentier verkeerdelijk “baljuw van Ieper”.

85 Het vonnis in: RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7549, fol. 425-427 v°.

86 Tijdens het onderzoek na het Wonderjaar had hij voor de Raad van Beroerten verklaard dat, mede door zijn toedoen, Kortrijk was vrijgebleven van preken en van beeldenstorm. J. SCHEERDER, *De Beeldenstorm*, p. 34.

87 Dit initiatief van de pensionaris kaderde allicht in de maatregelen die het stadsbestuur vanaf 1566-1567 nam om orde te stellen op de wijnhandel. De pogingen van de stad om ook de fiscale exemptie van de clerus inzake consumptie en distributie van bier en wijn (onder meer het voorrecht van het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw om accijnsvrij bier en wijn te verkopen) op te heffen, werden pas vanaf 1576 met succes bekroond. Ch. MUSSELY, *Inventaire des archives*, p. 111-112, 114, 117, 119-120.

88 Het was ten gevolge daarvan dat ook de bekende Pieter de Bevere, griffier en later raadsheer in de Raad van Vlaanderen, in 1569 zijn deel in de rechten van het ambt van griffier van Kortrijk afstond aan het stadsbestuur. Ch. MUSSELY, *Inventaire des archives*, p. 113.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

had.

Blijkbaar wist de pensionaris met zijn argumenten het hof volkomen te overtuigen, reden waarom hij op 30 januari 1574 werd vrijgesproken en zonder meer uit de Gentse gevangenis ontslagen⁸⁹.

Als laatste kwam Jan Haesbyt aan de beurt. Volgens de rechtbank trof hem de zwaarste schuld en die werd hem, uit hoofde van zijn ambt van ontvanger van de confiscaties, ook het zwaarst aangerekend. Hij viel onder het beulzwaard op 26 maart 1574⁹⁰.

Lowys van Coppenhole, Jaspas Handtsaeme en Joos Pollet⁹¹ zijn volkomen buiten schot gebleven. Pastoor Jacob Tsantele is zelfs niet eens verhoord geworden. Maar het heeft er alle schijn van dat de afwikkeling van het hele geval-Parmentier in januari-maart 1574 hem allerminst zinde. Hij heeft er ongetwijfeld over gesproken met de bisschop van Doornik, Gilbert d'Oignies, toen deze in de zomer van 1574 te Kortrijk verbleef (en er op 24 augustus 1574 ten huize van de douairière van de heer van Maelstede plots overleed⁹²). Enkele weken later, op 8 oktober 1574, stuurde Tsantele naar het geestelijk hof van Doornik een uiterst kritisch verslag over de lamentabele toestand van de godsdienst te Kortrijk⁹³. De grote schuldige was volgens hem de stadsmagistraat, die een onduidbare nalatigheid aan de dag legde in het arresteren en bestraffen van ketteren. Moedige katholieken, zo stelde hij, krijgen nauwelijks toegang tot het stadsbestuur, terwijl daarin enkel lui zetelen die ten tijde van de beroerten schandelijk afvallig zijn geworden, of tussen water en wind dreven, stilzwijgend en weifelend klaarstonden om zich aan te sluiten bij de partij die de bovenhand zou halen. Om de door hen gewenste vrede te doen heersen tussen de aanhangers van de verschillende religies dient er naar hun oordeel - al zeggen ze dat met niet zoveel woorden - metterdaad gewetensvrijheid gedoogd te worden ("conscientiarum libertatem admittendam esse, etsi necdum expressis verbis, apertis tamen factis declarant"). Met het gevolg dat de ketterij en de rebellie elke dag aan kracht winnen. Het enige middel om de katholieken trouw in de godsdienstoefeningen en -plichten te

---

89 De vrijspraak in: RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7549, fol. 415-416v°.

90 Het vonnis in: RAG, *Raad van Vlaanderen*, 7550, fol. 37 v°-40 v°.

91 Hoe aanzienlijk zijn afkomst ook was, hij werd blijkbaar niet hoog aangeslagen. Toen hij eens zijn zwager Parmentier voor diens huis luidkeels was gaan uitschelden, zou Lowys van Coppenhole over hem gezegd hebben: "het es een sotkin, up zynen clap en es gheen acht te slaene, het es een arme drynckaerdekin". (Getuigenis van Leene van Hulste, weduwe van Jan vande Fonteyne, 15 februari 1574.)

92 Hij stierf te Kortrijk aan de pest. E. VANCAPPEL, 'De peste te Kortrijk 1570-1584', in *Handelingen van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk*, VI (1911), p. 117. Het huis van de Vrouwe van Maelstede, gelegen aan de Garenmarkt in de Sint-Joriswijk, behoorde tot de weelderigste woningen van de stad. SAG, reeks 28, nr. 34/145, fol. 71

93 Het Latijns verslag in: F. DE POTTER, *Geschiedenis der stad Kortrijk*, IV, Gent 1873-1876, p. 424.

houden, namelijk de geestelijke jurisdictie, is te Kortrijk door de burgerlijke overheid lelijk aangerand en teniet gedaan. Wordt er niet spoedig een einde gemaakt aan deze mistoestanden, dan zal de toekomst van de Kerk in deze gewesten weldra beklagenswaard zijn.

Met hoeveel bitterheid Jacob Tsantele zijn oordeel ook neerschreef, zijn typering van de Kortrijkse magistraat in haar houding tegenover de kettervervolging lijkt scherpzinnig, en zeker niet onjuist te zijn geweest. Allicht mag men in de wederzijdse aantijgingen de kleinmenselijke kanten, met de onderlinge rivaliteiten en afrekeningen, niet uit het oog verliezen⁹⁴. Maar tevens blijkt er overduidelijk uit hoe er hier, zoals elders in Vlaanderen, vanaf de jaren 60 in bepaalde overheidskringen een groeiende afkeer bestond van de bloedige repressie tegen protestanten, een afkeer die ook onder het meedogenloze regime van Alva's Raad van Beroerten levendig bleef bestaan. Vooral hebben de Kortrijkse bestuurders geprobeerd hun eigen afvallige burgers op z'n minst te beschermen tegen beulswaard, brandstapel en confiscatie van de bezittingen. Men moet bij hen - enkelen misschien niet te na gesproken - niet direct leerstellige motieven zoeken die hen dicht bij het protestantisme zouden hebben gebracht, laat staan ze als erfgenamen beschouwen van een soort intellectueel erasmianisme. Met uitzondering van pensionaris Parmentier en zijn rivaal Van Coppenhole, hadden de in opspraak gebrachte magistraatspersonen in de regel geen academische opleiding genoten. In een aantal vonnissen gaven de schepenen overigens ruiterlijk toe dat zulke godsdienstmaterie hen te hoog was⁹⁵.

94 In een middelgrote stad als Kortrijk, waar men mekaar persoonlijk goed kende en waar er, alleszins in de hogere standen, soms veelvuldige familiebanden bestonden, was de kans op wederzijdse beïnvloeding, zoniet opruiing, en tegelijk de najver en het openbarsten van burenen- en familieruzies, erg groot. Verschillende van de genoemden woonden in elkaars buurt: Joos Pollet aan de Leieaard en vlakbij, in het Broelstraatje, de schepenen Joos Eelbo en Alaert de Boosere; schepenen Thomas Nootebaert en zijn schoonzoon Jacques de Crytsche, en verder Joos Brouc en Jan Haesbyt in de Vrouwenstraat, waarbij het huis van laatstgenoemde achteraan paalde aan de cipieragie van Jan vanden Ameye en de woning van meester Lowys van Coppenhole in de Leiestraat; burgemeester Joos de Tollenaere, Jan van Saeseghem en Christiaan Quackelbeen in het Straatje zonder einde in de Pamele-wijk; burgemeester heer Pieter van der Gracht en Jaspas Handtsaeme aan de westzijde van de Sint-Janswijk; Nicolas Parmentier in de Rijselsestraat; Joris ver Caempt aan de Korenmarkt. Net uit de periode van het eerste grote conflict tussen Tsantele en schepenen Thomas Nootebaert (1561-1562) dateert het bericht dat het Kortrijkse schepencollege de gewoonte had twee keer per week gezamenlijk een maaltijd te gebruiken, waarop ze tevens de edelen en de notabelen uitnodigden die in de stad verbleven. Niet welkom in de schepenkamer was de (als rechtlijnig katholiek bekende) hoogbaljuw François Schoutheete, heer van Erpe. (Ch. MUSSELY, *Inventaire des archives*, p. 103-104 (12 maart 1562), 105-106 (10 mei 1564). Men kan zich best voorstellen dat tijdens de informele gesprekken aan tafel ook de aan te nemen houding inzake de kettervervolging aan bod is gekomen.

95 In het vonnis van Joos Goetghebuer, 27 november 1560: "bevindende de materie zulcx wesende, als dat zy niet wys noch vroet ghenouch en waeren omme die te definieren, hebben huerlieden refuge ghenomen tot myn heeren van den Rade in Vlaenderen als huerlieden wettelic hoeft ende juge provinciael". Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 15.

Scheiding der geesten tijdens het calvinistisch bewind

In de revolutionaire tijd vanaf 1578 bleek hoe juist pastoor Tsantele de houding van sommige Kortrijkse overheidspersonen had ingeschat. Een ultieme tussenkomst van Broeder Cornelis van Dordrecht, de roemruchte Brugse minderbroeder, in februari 1578 vanop de Kortrijkse kansel⁹⁶, kon niet verhinderen dat de stad in het vaarwater van Gent en Willem van Oranje terecht kwam. Voor 'papisten' en 'kettters' kwam nu brutaal het moment van de verplichte keuze.

Toen de Gentenaars zich op 5 maart 1578 aanmeldden, werden ze eerst niet binnengelaten en ze klommen dan maar over de stadsmuren. 'De papen en de slechte magistraten bleken spoorloos te zijn, omdat ze naar Don Juan van Oostenrijk gevlucht waren', zo berichtte een lid van het calvinistische consistorie van Antwerpen op 7 maart 1578 vanuit Gent aan de Nederlandse vluchtelingengemeente te Londen. Maar in voetnoot gaf hij een rechtzetting: 'Zopas is hier deze avond het betrouwbare bericht binnengelopen dat die van Gent met hulp van sommige plaatselijke burgers te Kortrijk alle schepenen gevangen hebben genomen en dat er bij hen brieven gevonden zijn gericht aan de Spaanse landvoogd Don Juan van Oostenrijk'⁹⁷.

Nadat hoogbaljuw François Schoutheete, heer van Erpe, als boegbeeld van de katholieke en anti-Oranjepartij gevankelijk naar Gent was overgebracht⁹⁸, gingen een aantal personen wier namen voorkomen in de enquêtes van 1561-1562 en 1573-1574 - voor zover ze toen nog in leven waren - zich manifesteren

---

96 A. DE POORTER, 'Broeder Cornelis te Kortrijk in 1578', in *Biekerf*, 12 (1901), p. 374-378; 13 (1902), p. 1-8.

97 De brief in: J. DECAVELE, *Het eind van een rebelse droom*, Gent 1984, p. 45.

98 Op 8 maart 1578 werd de hoogbaljuw in zijn huis te Kortrijk opgesloten door drie Gentse kapiteins. Hij werd er voortdurend vernederd en gesard als "verrader, papist en Johannist" (=aanhanger van don Juan van Oostenrijk), tot de heer van Ryhove hem op 13 maart met 50 ruiters kwam ophalen en hem in een kar gevankelijk naar Gent liet overbrengen. De heer van Erpe wist later te ontsnappen en vluchtte naar Rijsel. (KERVYN DE VOLKAERSBEKE, *Mémoires sur les Troubles de Gand 1577-1579 par François de Halewyn*, Brussel- Gent-Leipzig 1865, p. 77-78.) Hij was in september 1579 betrokken bij de pogingen om door verraad Kortrijk over te leveren in handen van de Malcontenten te Menen onder de katholieke Schotse konolel Balfour. (F. DE POTTER, *Kortrijk*, IV, p. 433.)

99 Hierbij mag wellicht worden gedacht aan de invloed van Pieter de Bevere, afkomstig uit Kortrijk (°1523), op dat ogenblik als overtuigd aanhanger van Willem van Oranje raadsheer in de Raad van State naast aartshertog Matthias van Oostenrijk. Na studies te Orléans was hij griffier geworden van zijn geboortestad, vervolgens griffier (1558-1571) en raadsheer (1571-1577) in de Raad van Vlaanderen. Hij behoorde in 1576 tot de afgevaardigden van de Staten-Generaal in de onderhandelingen die leidden tot de Pacificatie van Gent, maar koos daarop, in de frontvorming tegen don Juan van Oosten-

als uitgesproken orangisten⁹⁹ of aanhangers van het calvinistisch radicalisme der Gentenaars¹⁰⁰. Jan de Tollenaere, heer van Kuurne, hielp op 10 april 1578 het eerste Comité der Achttienmannen in het zadel. Jacques de Crytsche, die er de hoofdman van was, kreeg spoedig de functie van stadsontvanger en werd in het tweede Comité (7 juni 1578) als Achttienman vervangen door zijn schoonvader Thomas Nootebaert. Joris ver Caempt maakte deel uit van het eerste en het tweede College der Achttienmannen en werd later, als "ouderling", lid van het calvinistische consistorie. Jan de Boosere, zoon van Alaert en broer van de notoire doopsgezinde Mayken, was op zijn beurt enige tijd lid van de Achttienmannen en zetelde tevens in de bijzondere commissie van de stadsversterkingen¹⁰¹. Voorschepen/burgemeester van het revolutionaire stadsbestuur was in 1578 en 1579 Jan van Damme, een man die reeds tijdens het Wonderjaar 1566 als begunstiger van de calvinisten was gebrandmerkt. In december 1578 behoorde hij tot de calvinistische delegatie die in Gent bij Oranje ging onderhandelen over de toepassing van de Religievrede te Kortrijk. Op 26 september 1579 organiseerde hij als voorschepen een luisterrijke ontvangst voor Oranjes hofpredikant Jean Taffin en maakte er, samen met zijn vrouw Jeanne Taffin, meteen een soort familiereünie van. Van Damme zou na de troebelen worden aangewezen als hoofdverantwoordelijke voor de verwoesting van de abdij van Groeninge¹⁰². Nog tijdens het calvinistisch bewind nodigde het stadsbestuur een zekere Quintyn Taffin, "noitirement hérétique et rebelle", uit om zich kandidaat te stellen voor de vacante functie van hoogbaljuw van Kortrijk¹⁰³. Was ook deze man familie van de toenmalige voorschepen?

Het nieuwe bestuur onderhield onmiddellijk goede contacten met de calvinistische predikanten die vanaf april 1578 vanuit Gent naar Kortrijk kwamen. De eerste die poolshoogte kwam nemen was Jacob de Coninck, beter bekend als Regius, afkomstig uit Kortrijk zelf. Na in 1569 te Genève te hebben gestudeerd bij Théodore de Bèze, opvolger van Calvijn, was hij predikant geworden in

---

rijk, voor Willem van Oranje. In 1579 werd hij gegrepen door de Malcontenten en zat hij zes maanden gevangen in Menen. Hij bleef katholiek en nam na 1584 zijn functies weer op in de Raad van Vlaanderen te Gent, waar hij overleed 16 januari 1598. M. BAELDE en P. VAN PETEGHEM, 'De Pacificatie van Gent', in *Opstand en Pacificatie in de Lage Landen*, Gent 1976, p. 56.

100 Cf. de omstandige, in het Frans gestelde kroniek van de gebeurtenissen te Kortrijk van 1578 tot 1580, uitgegeven door F. DE POTTER, *Kortrijk*, IV, p. 425-433.

101 Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 40-48, 66-82; M. BACKHOUSE, 'Veroordeelde Kortrijkse protestanten', p. 178, 182, 186. Onder de schepenen van 1578 komt ook Jacob de Warigny voor; misschien was hij een verwant van de zowel in 1561 als in 1573 gedoodverfde Matthias de Warigny.

102 Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 80-82; A.D.P., 'Extraits de correspondance de Guillaume d'Orange, en 1578-79', in *Bulletijn der Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk*, I (1903-1904), p. 68-70; A.C. DE SCHREVEL, *Recueil de documents relatifs aux troubles religieux en Flandre 1577-1584*, II, Brugge 1924, p. 678-679.

103 F. DE POTTER, *Kortrijk*, IV, p. 427.

KETTERS EN PAPISTEN IN KORTRIJK

Engeland, eerst te Coventry en vervolgens bij de Vlaamse vluchtelingengemeente te Londen¹⁰⁴. Sinds maart 1578 was hij één van de leidende predikanten te Gent. Begin april berichtte hij dat hij bij zijn bezoek aan zijn geboortestad Kortrijk "etlicke godvruchtige herten" gevonden had, maar dat er daar toen nog geen eigenlijke protestantse gemeente was gevormd. Opzienbarend was op 22 juli 1578 de eerste calvinistische preek in de Sint-Maartenskerk, gehouden door niemand minder dan de top-predikant van de Nederlanden, Petrus Dathenus. De dienst werd bijgewoond door de Kortrijkse Achttien en het voltallige schepen-college. Nog dezelfde dag deed Dathenus in een enthousiaste brief aan de Londense kerk het relaas. Alhoewel er geen officiële publiciteit was gemaakt en de dag en het uur niet waren meegedeeld, waren er meer dan duizend toehoorders geweest¹⁰⁵. Persoonlijk bemoeide Dathenus zich daarop met het vinden van een vaste predikant voor de Leiestad en vroeg daartoe in Londen Adrien Saravia, een voormalige minderbroeder van Spaans-Artesische afkomst. Saravia bleef niet lang, omdat hij na zijn aankomst vaststelde dat er in Kortrijk enkel een Vlaamse kerkgemeente was, en dat bijgevolg zijn vrouw, zijn moeder en zijn zoon, die geen Nederlands verstonden, van de kerkdienst zouden verstoken blijven¹⁰⁶. Vaste predikant werd in september 1578 Jan Lamoot, een voormalige wever uit Reningelst die, na jarenlang functies te hebben bekleed in de Londense Vluchtelingenkerk, sinds 1574 predikant was te IJsselmonde en zich dus vandaar te Kortrijk had laten beroepen, evenwel op een onorthodoxe wijze, zonder toestemming van de classis¹⁰⁷. Als tweede predikant van Kortrijk fungeerde Franciscus van Lancenberghe uit Gent - misschien verwant met de Van Lancenberghes van Kortrijk -, die zijn calvinistisch-theologische opleiding eveneens in Londen had genoten¹⁰⁸.

De terechtstellingen van 1574: gevolg van een gerechtelijke dwaling?

Over de beide aartsrivalen, rond wie het dramatische conflict van 1567-1573 zich had afgespeeld, zijn er uit die revolutionaire periode eveneens enige

---

104 Hij behoorde tot de zeven predikanten van de Londense kerk tussen 1569 en 1603 die allemaal van Zuidnederlandse afkomst waren; onder hen was er nog een tweede Kortrijkzaan, Johannes de Roo, en verder Joris Wybo uit Pittem, voormalig schoolmeester van Menen, en Lucas van Peene uit Roeselare.

105 J. DECAVELE, 'Het herstel van het calvinisme in Vlaanderen in de eerste jaren na de Pacificatie van Gent (1577-1578)', in *Brugge in de Geuzentijd*, Brugge 1982, p. 16, 24, en de aldaar geciteerde bronnen.

106 A.J. JELSMA en O. BOERSMA, *Acta ... Londen*, nrs. 2087, 2091, 2120; W. NIJENHUIS, *Adrianus Saravia (c.1532-1613)*, Leiden 1980, p. 42-44.

107 Over zijn ongeoorloofd vertrek is er jarenlang strijd gevoerd tussen de kerken van Kortrijk en IJsselmonde, een controverse die pas in 1581 werd bijgelegd op de Synode van Middelburg. Toen was Lamoot reeds predikant in Brugge, waarheen hij na de val van Kortrijk was uitgeweken. A.A. VANSCHELVEN, 'Lamoot (Jan)', in *Nieuw Nederlandsch Biografische Woordenboek*, III (1914), kol. 733-735.

108 Eind februari 1580, na de val van Kortrijk, ging hij naar Gent, waar hij preekte en tevens leraar was van de Latijnse school. J. DECAVELE, *Rebelse droom*, p. 83.

gegevens beschikbaar. Meester Lowys van Coppenhole was het nieuwe regime blijkbaar niet gunstig gezind: hij was reeds uit Kortrijk vertrokken toen Bussaert van Hembyze en Jan van Pottelberghe op 12 februari 1578 de aansluiting bij de 'particuliere alliantie' van het opstandige Gent kwamen bepleiten¹⁰⁹. Meester Nicolas Parmentier daarentegen bleef tijdens het calvinistisch bestuur op zijn post als stadspensionaris¹¹⁰. Hij was in goede doen met voorschepen Jan van Damme, dezelfde die destijds genoemd was als deelnemer aan calvinistische bijeenkomsten in zijn huis tijdens het Wonderjaar. Op Parmentiers advies was het dat er vanaf juni 1578 een grondige zuivering werd doorgevoerd in het gerecht en de administratie van de stad, waarin nog slechts trouwe aanhangers van het nieuwe bewind werden gedoogd. Na het aannemen van de Religievrede in december 1578 werd hij door toedoen van Oranje tot commissaris benoemd voor het toezicht op de stipte uitvoering van de verplichting voor de katholieke clerus om jaarlijks 1200 gulden op te brengen ten behoeve van het onderhoud van de calvinistische gemeente en de predikanten van Kortrijk¹¹¹. Ook in zijn privé-leven manifesteerde Nicolas Parmentier zich in die periode als een overtuigd calvinist¹¹². Hij, die toch de zwager was geweest van Pieter Titelmans' trouwe secundant Jan Pollet, is er een sprekend voorbeeld van hoe in de 16de eeuw de religieuze breuklijnen soms dwars doorheen gezinnen en families liepen.

Parmentiers openlijke houding vanaf 1578 werpt alleszins een nieuw licht op de werkelijke draagwijdte van de aantijgingen tegen zijn persoon in de jaren 1567-1573. Hadden Jan Haesbyt en Willem vanden Ameye dan toch gelijk gehad, en zijn ze bijgevolg in 1574 ten onrechte terechtgesteld?

* *
*

Op 27 februari 1580 viel Kortrijk in handen van de Malcontenten. Als één der eerste priesters kwam Jacob Tsantele terug, nu als deken van de Onze-Lieve-Vrouwekerk. Hij was het die op 30 maart 1580 naar Namen reisde om in naam van het stadsbestuur met Alexander Farnese, hertog van Parma, de reconciliatie van Kortrijk te negociëren¹¹³. Nu al de vierde keer in zijn loopbaan was hij de *auctor intellectualis* van belangrijke gebeurtenissen in de stad.

Maar zijn achtendertig dagen durende zending zou althans dit maal geen teken van tegenspraak meer zijn. Kortrijk kwam opnieuw onder het Spaanse gezag en werd na 1580 weer een zuiver katholieke stad.

109 Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 35.

110 KERVYN DE VOLKAERSBEKE, *Mémoires*, p. 77; Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 71, n. 17.

111 F. DE POTTER, *Kortrijk*, IV, p. 426, 431-432.

112 Na de val van Kortrijk weigerde hij weer katholiek te worden. Hij werd op 10 juni 1587 uit de stad verbannen. RAK, SAK, *Secrete Camere 1580-1633*, fol. 136v°-138.

113 Th. SEVENS, *Handvesten*, p. 50.